

NUKUU ZA MAARIFA YA JAMII DARASA LA SABA

KUTAMBUA MATUKIO YANAYOTOKEA KATIKA MAZINGIRA YANAYOMZUNGUKA

Mazingira ni vitu vyote vinavyotuzunguka vikiwemo viumbe hai na viumbe visivyo hai. Mazingira yanaundwa na vitu vya asili na vitu vya kutengenezwa na binadamu. Mazingira ni mjumuisho wa vitu kama vifuatavyo; wanyama, hali ya hewa, udongo, mimea, milima, mabonde, bahari na miundo mbinu.

1.1 Kutunza mazingira ya jamii inayotuzunguka

Mazingira ni mjumuisho wa hali ya hewa, udongo, miundo mbinu, bahari, wanyama na mimea. Kwa hiyo sisi sote tunajukumu la kuhakikisha mazingira ni safi na salama ili tuendelee kufaidika na faida zitokanazo na mazingira yetu yanayotuzunguka.

a) Kuchambua majanga ya asili yanayosababishwa na nguvu za asili na athari zake katika mazingira.

Majanga ya asili ni matukio hatari yatokanayo na nguvu za asili ambayo hutokea ghafla na kuleta maafa katika jamii, mifano ya majanga asili ni:

- Ukame
- Tetemeko la archi
- Maporomoko ya ardhi
- Moto
- Tsunami
- Mafuriko na
- Mlipuko wa volkano

Majanga haya yanaweza kutokea taratibu au kwa ghafla, mifano ya majanga ambayo hutokea kwa ghalfa:

- Tatemeko la ardhi
- Mlipuko wa volkano
- Tsunami
- Moto
- Mafuriko
- Maporomoko ya ardhi

Ukame ni mfano mzuri wa majanga yanayotokea taratibu. Mara tu majanga haya yanapotokea husababisha maafa makubwa kama vile:

- Kupotea au kuharibika kwa mali na uoto
- Vifo vyya wanyama na watu
- Kutokea kwa magonjwa ya mlipuko

b) Kubainisha vyanzo vya majanga ya asili

Yafuatayo ni majanga asili na vyanzo vyake.

i. Mlipuko wa volkano

Kwenye ardhi kuna joto kali sana pamoja na mgandamizo mkubwa wa miamba. Joto lililoko chini ya ardhi linaweza kuyeyusha miamba katika eneo hilo na kuifanya iwe katika hali ya majimaji ya moto yaitwayo magma. Mgandamizo unapozidi husukuma magma ambayo hupita kwa kupenya katika nyufa zilizo katika tabaka la miamba na kutokeza nje ya uso wa dunia. Volkano huweza kutoka nje ya uso wa dunia kwa mlipuko au kwa kufuka taratibu.

Picha kuonyesha mlipuko wa volkano

Zifuatazo ni athari za mlipuko wa volkano:-

- Kutokea kwa matatizo ya kiafya katika macho, ngozi na mfumo wa upumuaji.
- Vifo kwa viumbe hai
- Uchafuzi wa vyanzo vya maji
- Kutokea kwa janga la moto
- Kuporomoka kwa ardhi
- Uharibifu wa mali na miundombinu mfano reli na barabara.

Tahadhari za kuchukua katika kukabiliana na mlipuko wa volkano.

Serikali pamoja na wadau mbalimbali waelimishe kuhusu athari za mlipuko wa volkano. Pia wananchi wapewe elimu ya kutojenga karibu na milima yenye asili ya volkano.

ii. Maporomoko ya ardhi

Maporomoko ya ardhi ni mmegekuo wa kipande cha mwamba kutoka kwenye mlima au mwinuko. Maporomoko ya ardhi husababishwa na vyanzo vingi mfano tetemeko la ardhi, mvua kubwa, mafuriko na mlipuko wa volkano.

Picha kuonyesha maporomoko ya ardhi

Athari za maporomoko ya ardhi:

Maporomoko ya ardhi yanapotokea huleta athari nyingi zikiwemo:-

- Uharibifu wa mimea na vifo vya wanyama
- Kuondolewa kwa tabaka lenye udongo wa rutuba
- Uharibifu wa mali, miundo mbinu na makazi ya watu

iii. Tsunami

Tsunami ni mawimbi makubwa ya bahari yanayosababishwa na tetemeko la ardhi chini ya sakafu ya bahari au hata mitikisiko mingine ya dunia mfano milipuko ya volkano na kuanguka kwa vimondo baharini.

Picha kuonyesha tsunami

Athari zinazotokana na tsunami

- Mafuriko na kuchafuka kwa vyanzo vya maji
- Uharibifu wa makazi ya viumbe hai mfano samaki na wanyama wengine waishio majini.
- Uharibifu wa makazi na miundo mbinu
- Vifo kwa watumiaji na wakazi wa fukwe za bahari.

Tahadhari za kuchukua katika kukabiliana na athari za tsunami.

- Kuthibiti urutubishaji, ujaribishaji na matumizi ya mabomu ya nyuklia katika bahari.
- Kuepuka kujenga au kuishi maeneo ya kanda ya fukwe za bahari.
- Wataalamu wa jiolojia watoe tahadhari pindi tu viashirio vya tsunami vinavyojitokeza mfano kupwa kwa maji kusiko kwa kawaida na tetemeko la ardhi

c) Tahadhari za kuchukuliwa ili kukabiliana na athari za majanga ya asili

Zifuatazo ni tahadhari za kuchukua katika kukabiliana na athari za majanga ya asili kwa kutoa mifano.

- Serikali kwa kushirikiana na wadau wengine watoe elimu kwa wananchi juu ya athari za majanga ya asili, mfano waelimishwe kuhusu madhara ya kujenga karibu na milima ya volkano.
- Wananchi waelimishwe kuhusu kujenga nyumba imara zenyenye uwezo wa kuhimili mitikisiko inayotokana na tetemeko la ardhi.
- Kuzingatia kuvalaa barakoa ili usivute hewa yenye sumu itokanayo na moshi mzito wa volkano.
- Kuepuka kujenga au kuishi maeneo ya kando ya fukwe za bahari. Mfano kama ni ujenzi ufanyike kuzingatia ushauri wa kitaalamu kuhusu umbali sahihi kutoka fukwe za bahari na kina sahihi kutoka usawa wa bahari.

Athari za majanga ya asili yanayosababishwa na nguvu za asili katika mazingira.

i. Athari za tetemeko la ardhi.

Tetemeko la ardhi huleta athari mbalimbali katika mazingira. Ingawa tetemeko la ardhi hudumu kwa sekunde chache katika eneo linalohusika, athari zake zinaweza kuwa kubwa sana. Athari za tetemeko la ardhi huweza kuwa kubwa sana, wastani au ndogo kutegemea na ukubwa wa tetemeko, uimara wa majengo au miundo mbinu mingine na hali ya asili ya jiolojia ya sehemu inayohusika.

Zifuatazo ni athari za tetemeko la ardhi

- Uharibifu wa mazingira na maeneo ya makazi
- Mlipuko wa magonjwa
- Mlipuko wa moto
- Kutokea kwa tsunami
- Kuongezeka au kupungua kwa kina cha bahari
- Husababisha vifo kwa viumbe hai.

Tahadhari za kuchukua katika kukabiliana na athari za tetemeko la ardhi.

Ni muhimu kuchukua tahadhari mbalimbali ili kukabiliana na athari za tetemeko la ardhi.

Tahadhari hizo ni:

- Kutoa elimu kuhusu namna ya kuepusha au kupunguza athari iwapo tetemeko litatokea.
- Kuanzisha kituo maalumu cha kuratibu matetemeko ya ardhi na njia za kukabiliana nayo.
- Wananchi waelimishwe kuhusu kujenga nyumba imara zenye uwezo wa kuhimili mitikisiko inayotokana na tetemeko la ardhi.
- Kukaa mbali na majengo marefu, miti, nyaya na nguzo za umeme, fukwe za bahari na pembezoni mwa mito mikubwa.
- Kama uko ndani ya nyumba ingia chini ya kitanda au meza na ujifunike kichwa na mwili wako kwa mavazi mazito ya kukukinge na vitu vizito vyenye ncha kali kama vioo n.k
- Kama upo nje ya nyumba unashauriwa kulala chini mita kadhaa mbali na nyumba au kimbia kuelekea maeneo ya wazi.

Picha kuonyesha tetemeko la ardhi

ii. Mlipuko wa volkano

Volkano huweza kutoka nje ya uso wa dunia kwa mlipuko au kwa kufuka taratibu. Mlipuko wa volkano unategemea kiasi cha joto katika miamba iliyo chini ya tabaka la ardhi, pamoja na nguvu ya msukumo au mgandamizo iliyo chini ya ardhi. Magma, hii huweza kutoka kwa mlipuko mkubwa na kuruka hewani mita kadhaa, kisha humwagika na kutiririka juu ya uso wa dunia. Lava, hii hutiririka na kutapakaa juu ya uso wa dunia na kuganda. Kitendo cha magma kutoka nje kwa kasi kubwa huitwa mlipuko wa volkano pia huambatana na kurusha jivu la volkano ambalo husambaa katika anga hewa. Mlipuko wa volkano huwa na mchanganyiko wa gesi mfano salfadoisksidi ambayo ni hatari kwa maisha ya viumbe hai. Mlipuko wa volkano huweza kutoa lava inayotapakaa katika eneo dogo au kubwa na baadaye hupo au kuganda, kisha hutengeneza mlima au mwinuko wa lava. Nchini Tanzania ipo milima yenye asili ya volkano. Baadhi ya milima hiyo hulipuka mara kwa mara na hujulikana kama milima ya volkano hai mfano, mlima wa oldonyo – lengai ulioko mkoani Arusha.

Milima mingine ambayo ilishawahi kulipuka zamani lakini milima hiyo bado inaonesha dalili kuwa hapo baadaye inaweza kulipuka tena katika miaka ijayo. Milima hii huitwa milima yenye volkano tuli. Milima hii ni kama mlima Kilimanjaro na mlima Meru. Pia kuna milima ya volkano iliyokufa. Katika milima hii hakuna tena dalili za kulipuka japo iliwha kufanya hivyo miaka ya nyuma, mfano mlima Rungwe.

Athari za mlipuko wa volkano.

- Uharibifu wa mali mfano makazi ya watu
- Matatizo ya kiafya katika mfumo wa ngozi, macho, na upumuaji
- Uchafuzi wa vyanzo vya maji
- Kuporomoka na kutikisika kwa ardhi
- Vifo kwa viumbe hai.
- Athari kwa tabia ya nchi
- Kutokea kwa janga la moto.

Tahadhari za kuchukua katika kukabiliana na athari za mlipuko wa volkano

- Serikali itoe elimu kwa wananchi juu ya athari za mlipuko wa volkano
- Kuelimisha watu madhara ya kujenga makazi karibu na maeneo au milima yenye asili ya volkano.

- Epuka kukanyaga madimbwi ya maji au kupita katika mito na vijito vitokavyo milimani kwani huenda ukakanyaga ujiuji wa moto au maji ya moto yatiririkayo kutoka katika mlima unaolipuka volkano.

iii. Maporomoko ya ardhi

Kiwango cha maji yaliyoko ardhini kinapoongezeka kutokana na mvua kubwa au kuyeyuka kwa barafu, uzito wa udongo huongezeka na kushikamana kwake hupungua. Kadri kiasi cha maji kinavyozidi kufyonzwa na kuongezeka katika udongo, hupunguza uwezo wa udongo kushikamana vizuri. Hali hii husababisha maporomoko ya ardhi kutokea. Katika nchi yetu ya Tanzania maporomoko ya ardhi yaliwahi kutokea mkoani Kilimanjaro wilaya inayoitwa Same na Morogoro wilaya ya Kilosa.

Athari za maporomoko ya ardhi

- Vifo vyta wanyama
- Kuondolewa kwa tabaka la udongo wenye rutuba
- Uharibifu wa miundo mbinu

iv. Tsunami

Tsunami husababishwa na kupishana kwa eneo kubwa la sakafu ya bahari pamoja na ujaribishaji wa matumizi ya mabomu ya nyuklia.

Athari zitokanazo na tsunami.

- Mafuriko na kuchafuka kwa vyanzo vyta maji
- Vifo kwa wakazi na watumiaji wa maeneo ya fukwe za bahari
- Uharibifu wa makazi na miundo mbinu
- Kuharibu uoto wa asili

Tahadhari za kuchukua katika kukabiliana na athari za tsunami.

- Kuthibiti ujaribishaji, urutubishaji na matumizi ya mabomu ya nyuklia na vipulizi katika bahari.
- Epuka kujenga au kuishi maeneo ya kandokando za fukwe
- Wataalamu wa jiolojia wanatakiwa kutoa taarifa pindi tu dalili za tsunami zinapoonekana
- Utoaji wa elimu kwa umma juu ya dalili za kutokea kwa janga la tsunami, madhara na jinsi ya kujikinga.

d) Kuchanganua vyanzo vya janga la moto

Moto ni muwako ambao hutoa joto na mwanga au mgongano wa kikemikali kati ya kitu kinachoweza kuwaka, oksijeni na joto.

Athari za majanga ya moto

Zifuatazo ni athari za majanga ya moto katika jamii.

- Kukosekana kwa ajira endapo mahali pa kazi patateketeta mfano soko la SIDO mkoani Mbeya.
- Kuharibu makazi ya wanyama pori
- Kuharibu mali na miundo mbinu mfano visima vya mafuta na gesi.
- Husababisha vifo na ulemavu
- Kusitishwa kwa huduma za kijamii mfano viwanja vya ndege, hospitali na shule.
- Kusitishwa kwa huduma za kijamii mfano viwanja vya ndege, hospitali na shule.

Picha kuonyesha janga la moto

e) Kanuni za kuzima moto na uokoaji.

Zifuatazo ni kanuni za kuzingatia ili kuokoa mali na maisha ya watu wakati wa janga la moto;

- Piga kelele, king'ora au mayowe kuomba msaada
- Toka nje na piga simu namba ya dharura ya jeshi la zima moto na uokoaji, namba hiyo ni 114.
- Unaruhusiwa kuanza kuzima moto kwa kutumia vizima moto vilivyopo endapo tu vinalingana na asili ya moto huo
- Zingatia kuwa, hairuhusiwi kuzima moto ambao chanzo chake ni umeme kabla ya kuzima swichi kuu.
- Watu ambao hawashiriki katika uzimaji wa moto wanashauriwa kukaa sehemu maalumu ya kukusanyika ili kuwezesha kufahamu kwa urahisi nani hayupo na nani yupo.
- Unapozima moto hakikisha mlango upo nyuma yako na uwe wazi ili ukishindwa kuzima moto iwe rahisi kutoka nje.

- Endapo moshi utazidi, jaribu kutambaa kwa magoti na mikono huku unaelekeza uso chini ili kuzuia moshi wenyewe sumu kuingia puan kwa sana, ikibidi tumia barakoa ili kuchuja hewa.
- Hautakiwi kurudi ndani ya nyumba/jengo linalowaka moto endapo hali bado si nzuri
- Kama juhudzi za kutoka nje zimeshindikana, funga mlango na ziba sehemu za chini kwa kutumia kitambaa kilicholowa.
- Simama karibu na dirisha na punga kitambaa cheupe ukiashiria kuomba msaada wa kuokolewa.

Jinsi ya kushiriki katika kuzuia janga la moto.

- Kudhibiti majanga ya moto hutokana na vyanzo vya moto ulivyotokea. Pia wakati wa kuzima moto unashaariwa kutumia kanuni na taratibu zote za kuzima moto pia kwa kuzingatia tahadhari za mazingira.
- Ili kuhakikisha moto usitokee, epuka kutumia vifaa vya umeme visivyo na ubora au vilivyochakaa
- Pia epuka uvutaji wa sigara kwenye maeneo hatarishi mfano maeneo ya vituo vya mafuta, vyombo vya usafiri, misitu mikubwa na maghala ya chakula
- Kufanya ukaguzi wa mfumo wa umeme kwenye nyumba au majengo mara kwa mara
- Kuongeza umakini katika kutumia moto ulio wazi mfano jiko la mkaa, kibatari na mshumaa.
- Kuwa na vifaa kinga dhidi ya viashirio vya moto, radi na vizima moto.
- Wakulima kuepuka kuwasha moto shambani wakati wa upepo mkali na nyasi zikiwa kavu ili kuthibiti moto kuenea maeneo mengi.
- Kutoa elimu maalumu kwenye jamii namna ya kujikinga pamoja na kujiokoa endapo moto ukitokea.
- Wachoma mkaa wapewe vibali kutoka mamlaka inayohusika na pia wapatiwe elimu ya kutosha jinsi ya kuchoma mkaa kwa kutumia teknolojia ili kuepusha janga la moto kutokea.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo kwa usahihi.

- 1) Mmeguko wa ghafla wa miamba au udongo kufuata mteremko mkali ukisaidiwa na nguvu ya uvutano huitwa _____
- 2) Taja mambo matatu ya asili ambayo huweza kusababisha tsunami kutokea
- 3) Nini tofauti kati ya majanga ya asili na yasiyo ya asili.
- 4) Taja athari sita zinazoweza kutokea kutokana na moto wa msituni.
- 5) Orodhesha milima minne yenye asili ya volkano inayopatikana Tanzania
- 6) Umeme wa radi na joto kali vinasababishaje kutokea kwa janga la moto?

1.2 Kutunza kumbukumbu za matukio ya kihistoria

Kutunza kumbukumbu maana yake ni kuhifadhi habari mbalimbali zinazotokea kwenye jamii kwa ajili ya matumizi ya baadaye.

Matukio ya kihistoria ni matukio yaliyotokea kipindi cha nyuma, matukio hayo yanaweza kuwa ya kisiasa, kijamii au kiuchumi.

Matukio ya kihistoria yanaweza kutumika sasa hivi au hata kwa kizazi kijacho kwa malengo au madhumuni mbalimbali. Kwa hiyo kuna uhitaji mkubwa wa kutunza kumbukumbu za kihistoria.

a. Kulinganisha maendeleo ya zana za uzalishaji mali kipindi cha zama za mawe, zama za chuma na maendeleo ya zama za kisasa za teknolojia ya kidijitali

Zana ni chombo chochote ambacho binadamu hutumia/humwezesha kufanya kazi zake za kila siku.

Katika nyakati tofauti binadamu amebuni pamoja na kuweza kutengeneza zana nyingi mbalimbali mfano mashoka, majembe, visu na mikuki. Zana hizi walizitumia katika shughuli zao za kila siku mfano kulima, kuchonga, kufyeka, kuwinda na hata kujilinda. Binadamu alipitia katika vipindi mbalimbali vyta maendeleo kama vifuatavyo;

- i. Zama za mawe
- ii. Zama za chuma
- iii. Zama za teknolojia ya kisiasa ya kidigitali

Zama za mawe

Hiki ni kipindi cha kwanza kabisa kipindi hiki binadamu alianza kutumia zana katika kuchimba mizizi, kuangua matunda na kutengeneza mavazi.

Katika zama za mawe binadamu aliweza kuishi duniani yapata miaka 3,000,000 kabla ya kuzaliwa kristo (k.k). Kipindi hicho hapo ndipo binadamu aliweza kujenga historia ya maisha yake.

Kipindi hiki alianza kuwa na uwenzo wa kutumia akili, pia alivumbua mambo mengi ili kukabiliana na vikwazo ambavyo vingekwamisha maendeleo yake.

Pia alitengeneza zana za kuzalisha mahitaji yake ya msingi mfano wa mahitaji hayo ni chakula, mavazi na makazi.

Ubunifu na uwezo wake wa kutengeneza zana ndio unaomtofautisha binadamu na wanyama wengine.

Fuvu la kichwa cha binadamu wa kwanza liligunduliwa kaskazini mwa Tanzania kipindi hicho Tanganyika katika bonde la olduvai mwaka 1959. Mtalaamu huyu wa kugundua fuvu aliitwa Dr Louis Leakey na mke wake Dr Mary Leakey.

Kipindi hiki binadamu wa kale alitumia mawe kutengeneza zana za kufanyika kazi. Kutumia mawe kutengeneza zana, ndiyo maana wakaita zama za mawe.

Zama za mawe zimegawanyika katika vipindi vitatu ambavyo ni:

- i. Zama za mawe za kale
- ii. Zama za mawe za katni
- iii. Zama za mawe za mwisho.

Zama za mawe za kale

Kipindi hiki kilikuwa kuanzia miaka 3,000,000 k.k mpaka 300,000 k.k, kipindi hiki watu walikuwa wachache sana kwa hiyo binadamu aliishi kwa upweke sana.

Kipindi hiki binadamu walikutana pamoja na kushirikiana kwa nadra sana, mfano watu wachache wanaweza kukusanyika na kushirikiana kumfukuza mnyama mpaka kumuua na kula nyama yake.

Kipindi hiki zana zao zilikuwa duni sana na za matumizi ya muda mfupi, mfano binadamu aliweza kuokota jiwe au kipande cha mti na kuangua tunda

Pia binadamu alitumia mfupa wa mnyama kuchimba mizizi kwa ajili ya chakula.

Zana hizi zilitumika katika kufukuza au kupigana na wanyama wakali walioshambulia binadamu mfano tembo na simba.

Kipindi hicho binadamu alifanana sana na nyani au sokwe. Mwili wake ulikuwa na nywele nyingi na kichwa kilikuwa kidogo sana ukilinganisha na ukubwa wa mwili wake alitembea kwa mikono na miguu.

Masalia ya zama za mawe za kale

Sehemu nyingi za Tanzania zimeonekana zikiwa na masalia ya zana za mawe za kale mfano:

- Ismila mkoani Iringa
- Olduvai mkoani Arusha
- Bonde la mto Kagera mkoani Kagera

Pia kuna maeneo kadhaa Tanzania kuna michoro ya kale ya mapangoni iliyochorwa na binadamu wa enzi hizo.

Michoro hiyo bado inaonekana mpaka sasa katika mapango ya Kondoa. Michoro hiyo ilikuwa na malengo mbalimbali kama vile kuwafunza watoto au vijana mambo muhimu katika jamii, mfano michoro hiyo ilionesha zana za utamaduni wa jamii, zana za mbinu za uwindaji na aina ya wanyama katika mazingira yao.

Picha ya zana zilizotumika katika zama za mawe za kale

Zama za mawe za kati

Hiki kipindi kilianza kuanzia miaka 300,000k.k hadi 500,000 k.k.

Hiki ndicho kipindi kilichoambatana na mabadiliko makubwa katika maisha ya binadamu mfano binadamu alianza kutembea kwa miguu.

Mikono yake aliitumia kutengeneza vitu, kuokota, kushika na kutumia zana, pia uwezo wa kufikiri na kufanya mambo mbalimbali uliongezeka

Binadamu aliweza kubuni na kutengeneza zana kwa ustadi zana hizo ziliwa bora sana mfano wa zana hizo ziliwa shoka, visu, uta na mishale.

Binadamu alianza kuvalaa ngozi za wanyama zilizolainishwa na zile zilizotokana na magome ya miti. Pia binadamu aliendelea kuishi kwa kuhamahama na hakuwa na makazi ya kudumu.

Picha ya zana zilizotumika katika zama za mawe za kati

Ugunduzi wa moto

Binadamu aligundua moto wakati wa harakati za kuboresha zana, hii ilikuwa mwishoni mwa zama za mawe za kati.

Moto ulitokea wakati binadamu akigongagonga na kusugua mawe ili kuyawekea umbo na makali aliyotaka yatokee, harakati hizo zilizalisha cheche na moto ukawaka.

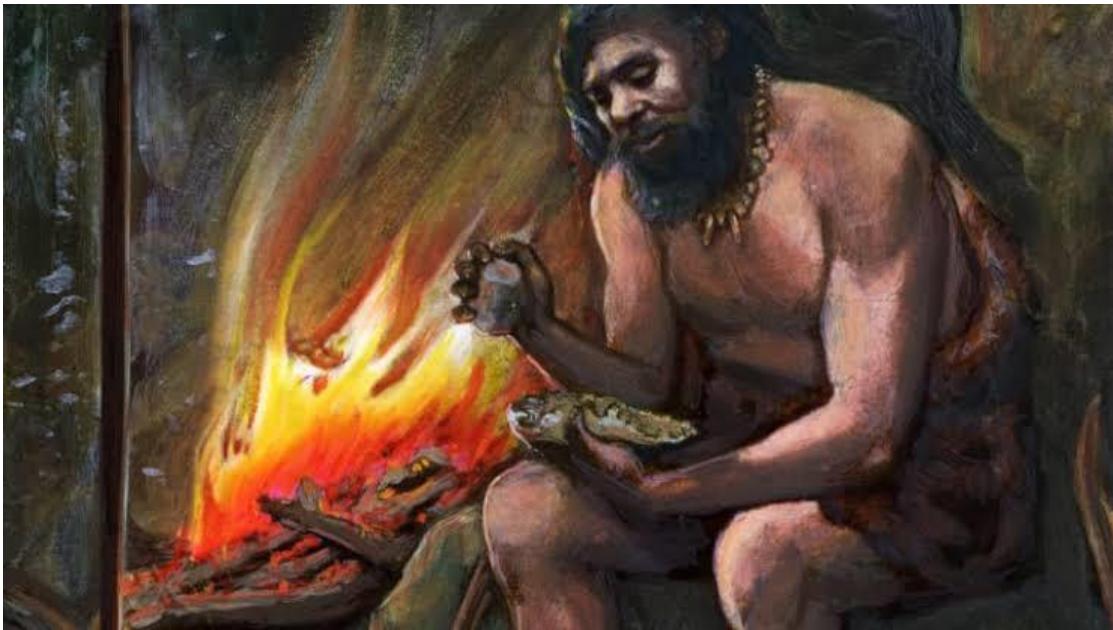
Pia aliendelea kuongeza ujuzi wa kutengeneza moto njia nyingine ilikuwa ni kupekecha vijiti viwili vikavu. Kipekecheo huitwa ulindi na kipande kinachopekechwa uwimbombo.

Umuhimu wa ugunduzi na matumizi ya moto

Binadamu alianza kuchoma nyama na vyakula vingine ili kuvilainisha na kula kwa urahisi, binadamu alichoma majani ili kufukuza wanyama wakali.

Moto ulimwezesha binadamu kupata mwanga na kuongeza joto ndani ya mpango kipindi hicho binadamu alikuwa akiishi ndani ya mapango.

Binadamu aliweza kuishi na kusafiri sehemu zenye baridi kali, pia moto ultumika kutengeneza gundi iliyotumika katika uvishaji vichwa vya mishale pamoja na mikuki.

Mchoro kuonyesha ugunduzi wa moto

Zama za mawe za mwisho

Kipindi hiki kilidumu kutoka miaka ya 500,000 k.k hadi miaka 3500 k.k.

Katika kipindi hiki ubunifu wa zana uliongezeka ukilinganisha na kipindi cha zama za mawe za kati. Zana za zama hizi zilitumika katika kulima na kuchuna ngozi za wanyama.

Pia binadamu alianza kuboresha zana kama vile mashoka, mishale na mikuki kwa kuweka mipini.

Maisha yao yamehusishwa pia na mabaki ya zana kama vile mawe mapana ya kusagia nafaka, mitego ya wanyama na mabaki ya mifupa ya wanyama.

Picha ya zana zilizotumika katika zama za mawe za mwisho

Kuanza kwa ufugaji

Binadamu alianza ufugaji wa wanyama na ndege.

Hii ni kwa sababu ya kurahisisha upatikanaji wa vyakula na nyama.

Mbwa alikuwa mionganoni mwa wanyama wa kwanza kufugwa na binadamu wa kale Ufugaji ulimwondolea binadamu utegemezi mkubwa wa wanyama na ndege pori katika kujipatia mahitaji.

Kuanza kwa kilimo

Binadamu alilazimika kwenda kutafuta chakula na kisha kurudi katika makazi yake. Makazi ya kudumu yaliambatana na kuotesha pamoja na kupanda mazao hasa ya chakula

Zifuatazo ni faida ambazo binadamu alizipata kutokana na kuanzisha kilimo.

- Upatikanaji wa chakula kwa wingi
- Ongezeko la watu katika makazi ya kudumu
- Kuanza kwa makundi mbalimbali ya kuzalisha mali mfano wakulima, wavuvi, na wawindaji.
- Mgawanyo wa kazi baina ya jinsia ya kiume na kike
- Kuhimiza kuibua kwa lugha ikiwa ni kiungo muhimu cha mawasiliano

b. Kutofautisha mabadiliko ya kimaendeleo kati ya zama za mawe na zama za chuma kwenye nyanja za kiuchumi, kijamii, kisiasa na kiutamaduni.

Binadamu alipiga hatua kubwa sana katika kila awamu ya zama za mawe aliyopitia. Uwezo wake wa kupambana na mazingira katika kurahisisha maisha yake na kiwango cha upevu wa ubongo wake kufikiri ndiyo nguzo muhimu ambayo ilimfanya apige hatua nyingi nzuri. Zifuatazo ni tofauti za viwango vya maendeleo ya binadamu katika zama za mawe za kale, zama za mawe za kati na zama za mawe za mwisho.

Zama za mawe za kale

- Maisha yalikuwa ni ya kuhamahama
- Alipata chakula kwa kuchimba mizizi, kuokota matunda na kuwinda ndege
- Binadamu alianza kutengeneza na kutumia zana

Zama za mawe za kati

- Binadamu alianza kutembea kwa miguu
- Aligundua njia za kutengeneza moto
- Alitengeneza mavazi kwa kulainisha ngozi za wanyama

Zama za mawe za mwisho

- Binadamu alitengeneza zana bora za mawe
- Alianza kufuga wanyama na kulima mazao
- Alianzisha makazi ya kudumu
- Mgawanyiko wa kazi ulianza kwa kuzingatia jinsi, umri na uwezo wa mtu.

Ulinganisho wa maendeleo katika vipindi vya zama za mawe

Kila awamu za zama za mawe binadamu alipitia hatua kadhaa muhimu za maendeleo. Hii ilikuwa ikitegemea sana uwezo wake wakukabiliana na mazingira ili kuboresha maisha yake na kiwango.

Tazama jedwali hili linalinganisha tofauti za viwango vya maendeleo ya binadamu katika zama za mawe za kale, zama za mawe za kati na zama za mawe za mwisho.

Zama za mawe za kale	Zama za mawe za kati	Zama za mawe za mwisho
a) Binadamu aliishi mapangoni, porini na katika mabonde ya mito	a) Alitengeneza njia za kutengeneza moto	a) Alianza kufuga wanyama na kulima mazao ya chakula
b) Alipata chakula kwa kuchimba mizizi, kuokota matunda na kutafuta wadudu na kuwinda ndege, wanyama na kuokota mayai.	b) Alitengeneza mavazi kwa kulainisha ngozi za wanyama na kuponda ponda magome ya miti	b) Alianza mgawanyo wa kazi kwa kuzingatia jinsi, umri na uwezo wa watu.
c) Maisha yalikuwa ni kuhamahama kutafuta chakula na makazi	c) Alitengeneza zana bora za mawe za aina nyingi zaidi	c) Alianzisha makazi ya kudumu

c. Kujadili athari za kiteknolojia katika jamii wakati wa zama za mawe na zama za chuma.

Zama za mawe za mwisho zilitoka na kuingia zama za chuma. Zama za chuma zilianza kwenye miaka 3500 k.k na bado zinaendelea mpaka sasa hivi. Kipindi hicho ndicho binadamu alianza kutengeneza zama za chuma

Kulikuwa na udongo ambao ulipashwa joto kali na kutoa majimaji ya chuma. Maji hayo yalikusanywa katika vyombo maalumu yakapoozwa. Baadaye yaliganda na kupondwa ili kutengeneza zana.

Aina za zana za chuma na matumizi yake

Katika kipindi hiki zana zilikuwa imara na pia zilidumu kwa muda mrefu. Mfano wa zana ambazo zilitengenezwa ni; shoka, mikuki, mishale, visu na majembe.

Shoka ilikuwa ikitumika kwa ajili ya kukatia miti, kukatakata nyama na kufanya shughuli za ulinzi.

Mikuki ilikuwa kwa ajili ya kuwinda na kujikinga na maadui.

Mishale yenyewe ilitumika kuwinda wanyama wakubwa na wadogo na kuwinda ndege.

Miundu hii ilikuwa ni kwa ajili ya kufyeka mimea na kusafisha maeneo ya kulima na kupanda mbegu za mazao.

Visu vilitengenezwa kwa ajili ya kuchuna wanyama na kukatia nyama

Majembe yalikuwa kwa ajili ya kulinda na kuchimba mizizi na wanyama wafugwao.

Zana zilizotumika katika zama za chuma

Manufaa ya matumizi ya zana za chuma

Yafuatayo ni manufaa ya zama za chuma.

- Kuibuka kwa mgawanyo wa kazi na majukumu katika kaya na katika jamii
- Kupanua kilimo
- Kupata mafundi
- Kuongezeka kwa idadi ya watu na uongozi wa jamii
- Mabadiliko ya utamaduni

Zama za teknolojia ya kisasa ya kidigitali

Hi ni zama ya mwendelezo wa uboreshaji wa zama za chuma kwa kutengeneza kompyuta na mashine zingine, mifano mingine ya mashine ni; treni, mashine za viwandani, injini za magari, matrekta, ndege na meli

Zana za uzalishaji mali za sasa.

Zana za uzalishaji mali ni nyingi zaidi na zinatumwa kwa njia na kazi mbalimbali. Mfano mkokoteni, toroli plau n.k

Faida za kutumia zana za kisasa

- Hurahisisha kazi za kubeba mizigo
- Hurahisisha kulima, kupanda na kuvuna
- Rahisi kuzitunza
- Huzalisha mali kwa wingi
- Huokoa muda wa kazi
- Ni rahisi kuzipata na kuzitumia
- Bei ni nafuu
- Hurahisisha usafiri na usafirishaji

Athari za kutumia zana za kisasa.

- Huchangia katika uchafuzi wa mazingira
- Watendaji kazi huchoka sana
- Hutokea uharibifu wa uoto wa asili na vyanzo vyat maji
- Kazi hufanyika kwa kasi ndogo
- Wafanyakazi huchoka na kuteseka mfano punda au ng'ombe.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo

1. Mnyama wa kwanza kufungwa na binadamu alikuwa _____
2. Taja faida nne ambazo binadamu alizipata baada ya kugundua moto.
3. Orodhesha viashirio vinne vinavyodhihirisha ubora wa zana za chuma kuliko zana za mawe.
4. Orodhesha faida tano za jamii za kale kuwa na mafundi na wasanifu
5. Toa maana ya maneno yafuatayo:
 - i. Ulindi
 - ii. Uwimbombo
 - iii. Wanyama kazi
 - iv. Kilimo
 - v. Zana
6. Eleza uhusiano kati ya ufugaji na uanzishaji wa makazi ya kudumu katika zama za mawe za mwisho.
7. Taja sababu kuu tatu za jamii kubadilishana mali walizozalisha hapo zamani
8. Unafikiri nywele nyingi mwilini zilimsaidiaje binadamu wa kale?
9. Bainisha matumizi matatu ya zana zilizotumika katika zama za mawe
10. Binadamu alianza kutembea kwa miguu yake akiwa wima katika zama za _____

1.3 Kutumia elimu ya hali ya hewa katika kutekeleza shughuli za kila siku

Hali ya anga huwa inabadilika mahali fulani kwa muda fulani. Hali hiyo inaweza kuwa ya mawingu, jua, mvua au upepo na pia huweza kurekodiwa kila siku kwa muda maalumu. Mfano hali ya hewa ya mahali hapo inaweza kurekodiwa kila siku saa mbili asubuhi. Hiyo ndiyo hali ya hewa ambayo inaweza kuelezwa kuwa ni hali ya anga ya sehemu inayohusika, inayobadilika badilika kila baada ya muda mfupi, kwa mfano saa kwa saa au siku kwa siku.

a) Tabia ya nchi ya Tanzania kwa kuhusianisha na shughuli za kiuchumi

Shughuli zote za binadamu zinategemea hali ya hewa ya mahali. Kila kipengele cha hali ya hewa ni muhimu katika shughuli za binadamu.

Vipengele vya hali ya hewa vinatakiwa viwe na uwiano sawa mfano ikitokea kutokuwepo kwa uwiano sawa kila kipengele kinaweza kuathiri shughuli za binadamu kwa nafasi yake.

Joto likizidi utatokea ukame ambao utasababisha njaa na vifo. Iwapo upepo utazidi kutatokea kimbunga au tufani. Mvua ikinyesha nyingi husababisha mafuriko kwa hiyo vipengele vyote vya hali ya hewa vinatakiwa viwe na uwiano sawa.

Vifuatavyo ni vipengele vya hali ya hewa pamoja na umuhimu wake katika shughuli za kila siku hasa za kiuchumi.

i. Mvua

Matone ya maji hudondoka kutoka angani ambapo kabla ya hapo yalikuwa mawingu. Katika nchi yetu ya Tanzania kuna misimu ya mvua inayotofautiana kati ya eneo moja na eneo lingine.

Kuna maeneo kama nyanda za juu kusini kuna msimu mmoja wa mvua amba ni masika. Maeneo hayo ni pamoja na mikoa ya Ruvuma, Mbeya na Iringa. Mvua katika maeneo hayo huanza Disemba hadi Aprili. Maeneo ya Zanzibar na Pemba hunyesha mvua nyingi mwezi Aprili na Mei mwenendo wa mvua hifuata mwenendo wa jua la utosi. Kama jua lipo kusini eneo hilo huwa na uvuguvugu na mvua hunyesha sehemu hiyo.

Jinsi jua linavyohama kwenda kaskazini ndivyo mvua nayo huhama kuelekea kaskazini.

Lakini ni vema kujua kwamba kuna baadhi ya maeneo ya dunia hayafuli mwenendo huo. Maeneo hayo ni yale ya kimediterania ambayo hupata mvua msimu wa baridi.

Umuhimu wa mvua

- Husaidia kurekebisha hali ya hewa kwa kupoza joto la anga
- Chanzo cha maji ambayo hutumika katika matumizi mbalimbali kwa mfano matumizi ya viwandani, majumbani, usafiri, uzalishaji umeme na mashambani.
- Husaidia ukuaji wa mimea ambapo matone ya mvua huchanganyika na hewa ya nitrojeni na yanapofika ardhini husaidia ukuaji wa mimea. Maji ya mvua pia husaidia uyeyukaji wa miamba hasa ya chokaa na hivyo husaidia kuongezeka kwa udongo katika ardhi.

ii. Joto ridi

Hii ni hali ya uvuguvugu au ubaridi ya sehemu fulani, hali hii huathiriwa na mwinuko kutoka usawa wa bahari, kadri mwinuko unavyozidi ndivyo joto linavyopungua. Joto hupungua kiasi cha nyuzi 0.6 za sentigredi kwa kila meta 100 zinazoongezeka kuelekea katika mwinuko. Uzito wa hewa na uwezo wake wa kusharabu na kuhifadhi joto nao hupungua kadri mwinuko unavyoongezeka.

Umuhimu wa jotoridi

- Husaidia katika uoteshaji wa mbegu na ukuaji wa mimea
- Joto hutumika kama nishati ya kukaushia nguo na mazao
- Kivutio cha watalii watokao nchi za baridi

iii. Unyevu

Hewa katika anga ina kiasi fulani cha maji, maji hayo yapo katika hali ya mvuke. Unyevu katika anga husafirishwa na upopo kwa mfano, pepo za kusi huvuma kutoka bahari ya hindi hivyo hubeba unyevu katika maeneo hayo.

Umuhimu wa unyevu katika anga

- Chanzo cha kutengeneza mawingu ya mvua
- Husababisha kutengenezeka kwa ukungu ambao ni muhimu kwa ajili ya kukua kwa mimea katika maeneo ambayo hupata mvua haba.

- Unyevu husababisha kutengenezeka kwa theluji ambayo hudondoka kutoka angani. Theluji huwavutia watalii na pia chanzo cha maji. Unyevu ukizidi na kusababisha ukungu mzito huathiri usafiri na hata kusababisha ajali.

iv. Upopo

Upopo ni hewa inayosafiri hewa hiyo hupewa jina kulingana na upande unapotokea. Pepo zinazojulikana hapa Tanzania ni pepo za kusi na pepo za kasi. Pepo za kusi ni zile zinazotoka kusini mashariki na pepo za kaskakazini ni zile zinazotoka kaskazini mashariki.

Umuhimu wa upopo

- Pepo husaidia kuleta mvua kutokana na kuvuma kuptitia bahari ya Hindi na ziwa Victoria.
- Husaidia wasafiri wa baharini wanaotumia mashua katika kusafiri.

v. Mwanga wa juu

Mwanga wa juu ni nishati inayotokana na juu na kutua kwenye uso wa dunia. Nishati hiyo kwenye uso wa dunia haipo sawa kwa sehemu zote kutokana na sababu za kijiografia. Sababu hizo ni kama vile miinuko ya milima, umbali kutoka katika mstari wa ikweta na mzunguko wa dunia.

Umuhimu wa mwanga wa juu

Mwanga wa juu husaidia kukua kwa mimea na viumbe wengine. Nishati ya juu ndiyo chanzo cha nishati zote ulimwenguni. Mwanga wa juu huyeyusha barafu na tunapata maji.

Upimaji wa vipengele vyatya hali ya hewa

Upimaji wa wa hali ya hewa ni kupima viwango vyatya hali ya hewa. Vifuatavyo ni vifaa vinavyotumika kupima hali ya hewa.

Kifaa	Kipengele	Picha
Barometra	Msukumo wa hewa	
Kipima mvua	Kiwango cha mvua	
Kipima upepo	Uelekeo wa upepo	
Kipima joto	Joto ridi	
Anemometra	Mwendo kasi wa upepo	
Kipima juu	Mwanga wa juu	
Higrometa	Unyevu	

Namna ya kupima joto ridi

Joto ridi ni kipengele kimojawapo cha hali ya hewa. Hali ya hewa katika anga inaweza kuwa ya baridi au joto, jotoridi hupimwa kwa kifaa kinachoitwa kipimajoto.

Joto ridi hupimwa kwa muda maalumu hasa kila baada ya saa 24. Kuna vipimajoto vya aina mbili, kipima joto cha kiwango cha chini na kipimajoto cha kiwango cha juu. Kipimajoto kinachoonyesha joto la juu huwa na kimiminika cha zebaki ndani ya mrija uliofungwa juu na chini wenye mviringo kwa chini. Ndani ya mirija huu huwa na kitu kinachoitwa alama mwonyesho. Zebaki ikipata joto huwa inatanuka na kusukuma juu alama mwonyesho. Msomaji atosoma joto mahali ilipo alama mwonyesho kwa kipimo cha sentigredi au farenhaiti.

Aina ya pili ya kipimajoto hutumia alkoholi. Kipimio hiki ni mrija uliozibwa chini na juu ambapo ndani yake kuna alama mwonyesho. Alkoholi ikipata joto hutanuka na kupenya juu ya alama mwonyesho na kuacha kisome joto la chini. Joto likipungua zaidi alkoholi husinyaa na kurudi nyuma pamoja na alama mwonyesho, kwa hiyo husoma joto la chini kwa siku hiyo.

Jinsi ya kupata kiwango cha joto halisi cha siku, kiwango cha joto cha juu hujumlishwa na kiwango cha joto cha chini kisha kugawanya kwa 2. Jibu lake ndiyo kiwango cha joto cha siku hiyo ambacho hurekodiwa kwenye jedwali la hali ya hewa.

Kubadili kipimo cha farenhaiti kwenda sentigredi.

Kanuni

$$S = \frac{5}{9} (F - 32)$$

S- Sentigredi

F- Farenhaiti

Kubadili sentigredi kwenda farenhaiti

$$F = \frac{9}{5} (S + 32)$$

Jinsi ya kupima mvua

Kipimo kinachotumika kupima mvua huitwa kipima mvua. Mvua inaponyesha maji huingia katika kipima mvua. Katika kupima kiwango cha mvua tuna maana kuwa iwapo maji haya yangezuiwa yasitiririke na kuzama ardhini yangelika kina fulani.

Iwapo kiasi cha mvua kilichokusanya kwenye kipima mvua ni milimeta kumi inamaana kuwa kina cha maji kilichozama ardhini ni milimeta kumi.

Hatua za kufuata ni kama ifuatavyo

- Chukua kipimia mvua, ndani ya kipima mvua kuna mrija wa kupokea matone ya mvua. Mrija ambao mzingo wake ni sentimeta 13, chupa cha silinda kipimo. Kasha la nje linazamishwa ardhini urefu wa sentimeta 30. Kipima mvua lazima kiwekwe katika eneo la wazi lenye majani mafupi.

Usomaji wa kiwango cha mvua hufanyika kila baada ya saa 24 kwa kuchukua maji yaliyomo kwenye chupa ya kukusanya maji na kumiminwa kwenye silinda kipimio. Kimo cha maji kwenye silinda kipimio ndiyo kiwango cha mvua kwa siku hiyo, ambacho husomwa kwa milimeta.

Kupima mwanga wa jua

Kipima jua ndiyo kifaa kinachotumika kupima mwanga wa jua. Kifaa hiki hutumika kupima kiasi cha mwanga wa jua wa mahali fulani. Taarifa hurekodiwa ili kujuu kiwango cha jua cha mahali fulani panapohusika.

Msukumo wa hewa

Uso wa dunia umefunikwa kwa hewa, hewa ina uzito kwa kuwa hewa ina uzito hivyo ina uwezo wa kusukuma. Kiasi cha msukumo huo hupimwa kwa chombo kinachoitwa barometra.

Msukumo wa hewa unaweza kupimwa kwa urefu wa muhimili wa zebaki. Msukumo wa hewa unapokuwa mkubwa zebaki nayo hupungua.

Kwenye hali ya kawaida ya msukumo wa hewa urefu wa zebaki kwenye mhimili huwa sentimeta 76. Kwa kawaida barometra inayotumika ni ile ambayo haina zebaki. Aina ya barometra hiyo ni barometra ya aneroidi. Barometra hiyo ina kipimio cha nusu duara ambayo vizio vyake ni sawa na vile vya barometra ya zebaki.

b) Kufafanua mambo yanayoathiri tabia nchi ya Tanzania kwa kuhusianisha na utekelezaji wa shughuli za kiuchumi

Tabia nchi huathiriwa na mabadiliko ya hali ya hewa, mabadiliko ya hali ya hewa ni mabadiliko ambayo mtiririko wa hali ya hewa haifuati utaratibu wake. Dunia hulizunguka jua kwa siku $365\frac{1}{4}$, kutokana na mzunguko huu tunapata majira mbalimbali ambayo ni kiangazi, masika, vuli na kipupwe. Kwenye ukanda wa nchi za kitropiki majira mawili hubainika zaidi ambayo ni kiangazi na masika.

Wakulima ndiyo wakati ambao huanza kulima na kupanda mazao yao. Mvua hunyesha endelevu mpaka mwezi Mei ambapo mazao kama vile mahindi na mpunga huwa tayari kwa mavuno. Mwezi Juni hadi Oktoba huwa ni msimu wa kiangazi ambapo huwa ni ukame na baridi kali.

Ukanda wa kitropiki ulio kusini mwa ikweta hupata mvua nyingi katika miezi ya Machi, Aprili na Mei. Kwenye wakati kama huu juu huelekea kwenye mstari wa tropiki ya kansa kutoka ikweta. Maeneo hayo ni ukanda wa pwani na mara kwa mara hulima mara mbili kwa mwaka. Huwa na mvua ya vuli na masika, mvua za vuli huanza mwezi Septemba hadi Disemba. Na vilevile mvua za masika huanza mwezi Machi hadi Mei. Miaka kadhaa ya nyuma watu katika maeneo haya walikuwa wakipata maji mengi sana.

Kulingana na athari za mabadiliko ya hali ya hewa hata wakati wa mvua (misimu) wakati mwingine hubadilika na kusababisha wakulima wengi wakose mazao ya kutosha. Hadi sasa hivi kuna maeneo mengi ya kilimo hayana kanuni ya kufuata misimu hasa maeneo yaliyoathiriwa na ukataji wa miti ovyo.

Kanda za tabia nchi ya Tanzania na sifa zake

i. Ukanda wa pwani

Ifuatayo ni mikoa ambayo hupatikana ukanda wa pwani; Dar es salaam, Tanga, Morogoro, Lindi na Mtwara pia visiwa vya Unguja, Pemba na Mafia. Hali ya hewa ya ukanda huu ni ya joto na unyevunyevu mkubwa kwa mwaka mzima. Ukanda huu huipata mara mbili, mvua za masika na mvua za vuli. Mvua za masika hunyesha kati ya mwezi Machi na Mei. Mvua za vuli hunyesha kati ya mwezi Oktoba na Disemba. Mwezi Juni hadi Septemba ni kipindi cha upopo mkali wa kusini magharibi na baridi kali katika ukanda huu.

ii. Ukanda wa nyanda za juu

Katika ukanda huu hali ya hewa ni ya baridi na joto kiasi, ukanda wa nyanda za juu Tanzania unajumuisha safu za milima ya Usambara, Uluguru na Hanang. Ukanda huu unajumuisha maeneo ya Meru na Kilimanjaro. Maeneo hayo hupata mvua za masika zinazoletwa na pepo za kaskazini. Pepo hizi zinapovuma huwa zina unyevu mwingi kutoka baharini au ziwani.

iii. Ukanda wa kati

Ukanda huu unatabia ya nusu jangwa. Tabia hii hupatikana katikati mwa Tanzania katika mikoa ya Singida, Dodoma na Tabora. Maeneo haya hupata mvua kiasi, chini ya milimita 500 kwa mwaka

iv. Ukanda wa ziwa

Ukanda wa ziwa huwa na hali ya hewa ya mvua nyingi. Ukanda huu upo upande wa kaskazini na baadhi ya maeneo ya magharibi mwa Tanzania. Mikoa iliyoko ukanda huu ni Mwanza, Mara, Kagera, Kigoma, Geita, Shinyanga na Simiyu. Mvua hunyesha miezi minne ndani ya mwaka lakini katika miezi ya Aprili na Mei hunyesha kwa wingi zaidi. Maeneo hayo hupata mvua nyingi inayoambatana na ngurumo na radi

c) Kuchambua mabadiliko ya Tanzania na athari zake

Mabadiliko ya tabia nchi ni hali ya hewa ya mabadiliko ambayo mtiririko wa hali ya hewa haufuati utaratibu wake, mabadiliko ya tabia nchi huleta athari nyingi kama ifuatavyo;

- Mafuriko

Mvua nyingi zinaponyesha huleta mafuriko. Mito na mabonde hufurika maji hatimaye sehemu zenye tambarare pia huwa mabwawa makubwa. Makazi ya watu pamoja na nyumba hubomolewa na maji

- Kimbunga na tufani

Kimbunga ni pepo zenye nguvu zinazovuma, pepo hizi zikipita katika eneo ambalo halina miti mingi huleta madhara makubwa pepo hizi hufuata mkondo fulani. Maeneo yaliyo katika mkondo huo watu hupoteza uhai pamoja na mali zao.

- Ukame

Ukame ni ukosefu wa mvua kwa muda mrefu, kukosekana kwa mvua joto hupanda na hatimaye kuvukiza maji yaliyomo ardhini na kwenye mimea. Hali ikiendelea kwa muda mrefu mimea hukauka. Endapo mimea itakauka basi viumbe hai watakosa chakula na maji. Pia wanyama, mimea na binadamu hufa kwa kukosa maji na chakula. Mfano wa maeneo ambayo ukame unaweza tokea ni maeneo yaliyopo jirani na majangwa.

- Kutoboka kwa ozoni

Ozoni (angahewa) ni tabaka lililopo angani, tabaka hili huchuja miale mikali ya jua na kuruhusu miale isiyo hatari kufika katika uso wa dunia kutokana na shughuli za kimaendeleo za binadamu, zimesababisha kuwepo kwa matundu kwenye ozoni. Hali hii inafanya miale hatari ya jua kufika kwenye uso wa dunia hatimaye joto katika anga ya dunia huongezeka.

- Kuongezeka kwa kina cha maji ya bahari

Hali hii hutokana na kuyeyuka kwa barafu katika ncha za kaskazini na kusini. Ongezeko la kina cha maji ya bahari huharibu maeneo ya pembezoni mwa bahari na kuzama kwa visiwa vidogovidogo. Kwa mfano eneo la bahari ya Hindi, Kunduchi linalika kwa kasi kubwa. Pia kuzama kwa kisiwa cha Tuvalu kilichopo katika bahari ya Pasifikasi.

Namna ya kupunguza athari za mabadiliko ya tabia nchi

Athari za mabadiliko ya hali ya hewa zinaweza kukabiliwa kwa kutumia utabiri wa hali ya hewa. Utabiri huu hutoa habari mbalimbali zikiwemo habari za mvua, joto, mawingu, jua na unyevu. Hii hutoa angalizo mapema kuhusu hali ya tukio, kwa hiyo ni vizuri kufanya yafuatayo ili kupunguza athari hizo.

- Kupanda miti na kuepuka ukataji miti ovyo. Miti husaidia sana kupunguza joto na kuhifadhi vyanzo vyta maji. Miti pia hutusaidia kapatikana kwa mvua hasa katika misitu minene.
- Kutoka au kuhama kabisa kwenye mabonde iwapo utabiri umeeleza mvua kubwa zitakuwepo na zinaweza kuleta athari kubwa kama vile mafuriko
- Kupunguza matumizi ya fueli za kisikukuu kuendesha injini za magari, mitambo ya viwandani na mashine. Nishati mbadala mfano nishati jua, gesi asilia, gesi vunde, nishati ya upepo na joto ardhi zitumike kwa wingi.
- Kuandaa mashamba mapema ili kuendana na kipindi cha mvua.
- Kupanda mazao yanayostahamili ukame.
- Kutunza vyanzo vyta maji vizuri na kutumia rasilimali maji vizuri ili athari za ukame na kukosekana kwa mvua zisiwe kubwa zaidi.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo

1. Eleza tofauti kati ya tabia nchi na hali ya hewa.
2. Taja mambo matatu muhimu uliyojifunza kuhusu ukanda wa nyanda za juu wa Tanzania.
3. Eleza sifa kuu nne za ukanda wa pwani na shughuli kuu za kiuchumi zinazofanyika katika ukanda huu.
4. Orodhesha vitu vinne vinyavyotengenezwa kwa kutumia zao la pamba
5. Taja mambo matatu uliyojifunza kuhusu ukanda wa juu wa Tanzania
6. Andika maana ya maneno yafuatayo:-
 - a. Matumbawe
 - b. Ikolojia

**Kupata huduma ya nukuu/notes zaidi za msingi na sekondari,
wasiliana nasi kwa namba 0765829898**

KUTAMBUA MISINGI YA UZALEENDO KATIKA JAMII

Mila na desturi

Mila ni utaratibu wa maisha ambao jamii imejiwekea na watu wote wa jamii wanatakiwa kuufuata. Mila hutoa mwelekeo kwenye jamii pamoja na namna ya kuishi. Mila ni pamoja na mwenendo na jinsi ya kufanya vitu kulingana na historia na utamaduni wa jamii husika. Mfano utaratibu wa msiba na kuzika kwa heshima, vijana wa kiume na wakike kuoana umri ukifika na taratibu za vijana kupata elimu kwa njia za jando na unyago.

Kwa hiyo desturi ni mfumo wa sheria ya jamii fulani uliozoleka, kwa hiyo sasa desturi ni kanuni za jamii zinazotekeleza mila tofauti tofauti kama vile kuzikana kwa heshima ni mila lakini kanuni za uzikaji ni desturi.

Pia mila na desturi hurithishwa na kujengwa kutoka kizazi hadi kizazi. Mila huanza kama desturi, desturi husababishwa na tabia ya mtu au kundi fulani na hatimaye huenea katika jamii yote kwa ujumla.

2.1 Kudumisha utamaduni wa mtanzania

Mila na desturi kwa kawaida husababishwa au hujengwa na kurithishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Mila huanza kama desturi, desturi hujengwa na mwenendo au tabia ya mtu mmoja au hata kikundi fulani na hatimaye huenea katika jamii yote kwa ujumla.

Lakini desturi hizo zinapoelekea katika jamii huathiri mila. Jamii kwa ujumla inatakiwa kuwa makini katika kuimarisha, kuendeleza na kudumisha mila na desturi zetu za kitanzania hata Afrika kwa ujumla. Jamii inatakiwa kukemea mila na desturi mbaya ambazo hazifai katika jamii zetu. Pia muda unavyozidi kwenda hata mila na desturi nazo hupitwa na muda na kushindwa kuendana na uhitaji wa jamii. Kwa hiyo ni wajibu wa sisi sote kuachana na mila ambazo hazifai.

a) Kutathimini dhima ya mila na desturi za mtanzania kabla ya ukoloni

Mila na desturi huchukua sehemu kubwa katika utamaduni. Mifumo mingi ya jamii husika hubebwa na mapokeo ya mila na desturi. Mfano jamii inavyoishi kushirikiana pamoja na kuhusiana na jamii nyingine. Vitu kama vile maadili, ujuzi, uzoefu, elimu, malezi, imani, tabia na jinsi ya kujifunza na kuzifuata.

Dhima ya mila na desturi kabla ya ukoloni

Jamii za kitanzania ziliwa na mila na desturi zake kabla ya ujio wa wakoloni. Kuwepo kwa mifumo tofauti tofauti ya kijamii, kiutawala, kimazingira na kiuchumi kulifanya jamii zetu zitofautiane katika mila na desturi.

Dhima za mila na desturi za jamii hizo zililenga katika kukuza uchumi, kujenga tabia na maadili mema pia kutoa mafunzo mbalimbali ya kiimani na elimu katika jamii. Yafutayo ni malengo ya dhima ya mila na desturi kabla ya ukoloni;

- Kusisitiza usawa katika mgawanyo, uzalishaji wa rasilimali pamoja na umiliki wake
- Kuimarisha na kuenzi tabia njema
- Kudumisha malezi mema katika jamii
- Kuweka tathmini ya taaluma na teknolojia za jadi katika kuleta maendeleo ya jamii husika.
- Kuimarisha tabia ya ushirikiano, udugu, uzalendo, mshikamano, upendo wa moyo na kupeana misaada mbalimbali katika jamii.
- Kuipa nguvu jamii kwa kuijengea uwezo wa kujiendeleza kimaisha kwa kuzingatia taratibu na kanuni za jamii zao. Wazee wetu walitumika sana katika kuelekeza, kurihisha na kufundisha vijana pamoja na watoto mila na desturi za jamii mbalimbali katika jamii husika. Watemi ndiyo walikuwa ni wasimamizi na wahamasishaji wakuu wa mila na desturi kwenye jamii kwa kipindi hicho.

Vipengele vya dhima ya mila na desturi kabla ya ukoloni

Kabla ya ukoloni dhima ya mila na desturi ziligawanyika katika vipengele vingi kama vile malezi na makuzi, imani na dini, elimu na tabia nzuri.

Maadili na tabia nzuri katika dhima ya mila na desturi ilikuwa ni kusisitiza mambo yafuatayo;

- Kusisitiza ushirikiano katika mambo mbalimbali kama vile harusi na misiba.
- Kutunza watu wasiojiweza mfano watoto, wazee na walemavu.
- Kuwa na uhusiano mwema katika jamii.
- Watu wazima pamoja na wazee waliheshimika kwa kupewa heshima kubwa kulingana na umri wao.

Dhima ya mila na desturi kwenye elimu

Dhima kuu ya mila na desturi kwenye jamii ilikuwa ni kuwapa elimu wanajamii wote. Elimu hiyo ilitolewa kulenga katika kurithisha uzoefu, kufundisha pamoja na kuacha urithi wa maarifa ya jamii kwa vizazi vingine.

Kazi hii ya kutoa elimu ilifanywa na wazee, maana wao ndiyo walikuwa na maarifa ya kutosha. Kipindi hicho hapakuwa na shule zilizotoa elimu ukilinganisha na sasa. Vijana walipewa maarifa mbalimbali kama vile uwindaji, tiba asili, uhunzi, imani za jadi na historia ya jamii, vita na ufinyanzi kwa kuzingatia rika la vijana pamoja na kundi lake kiumri.

Elimu hiyo iliyotolewa na watu wazima ililenga kutoa yafuatayo katika jamii;

- Kusisitiza tabia ya ushirikiano, upendo pamoja na undugu
- Kujiweka sawa ili kujilinda na matatizo mbalimbali
- Tiba asili ili kijikinga na kutibu maradhi mbalimbali ya wanyama na binadamu.

Hii elimu ilitolewa katika jamii mbalimbali ili kuimarisha mifumo ya jamii katika nyanja tofauti kama vile kuimarisha uchumi na kuboresha mazingira wanamoishi wanajamii hao.

Dhima ya mila na desturi katika imani

Kipindi hicho wanajamii wengi waliamini kuwepo kwa Mungu na miungu ndiye mwenye nguvu na mtawala wa kitu katika maisha yao. Kwa hiyo ili wapelekea watu kuamini kuwa Mungu na miungu ni kitu kikubwa katika ulimwengu kama mapango, jua, mito, misitu na milima mikubwa.

Watu wote waliamini mungu ndiye mwenye mamlaka ya kila kitu ambaye anaweza kuleta mabadiliko ya hali ya hewa na maisha ya viumbe, kutohana na sababu hiyo watu walifundishwa na kuamini katika imani za jamii zao. Jamii nyingi zilikuwa na taratibu mbalimbali za kufanya ibada, ibada hizo zilijulikana kama matambiko. Ibada hizo zilikuwa zikifanyika katika sehemu mbalimbali mfano kwenye miti mikubwa, misituni, mapangoni, milimani, ziwani, njia panda, bahaarini, kwenye mawe makubwa na makaburini.

Wazee ndiyo walikuwa viongozi wa matambiko hayo, matambiko hayo yalifanyika katika jamii kwa lengo la kupeleka maombi kwa Mungu kuitia mizimu ili kupata baraka, mavuno, mvua au kuondoa mikosi, na majanga katika jamii. Jamii pia ziliabudu kuitia mizimu ya kale. Kwenye ibada hizo watu walitoa sadaka mfano pombe, wanyama au mazao ya nafaka na kufanya kama matambiko na sehemu ya mila na desturi. Bila kufanya matambiko jamii iliamini kunaweza kutokea madhara makubwa sana katika jamii. Matambiko yalihusisha sherehe za kimila kwa lengo la kutimiza ibada na pia kuwafunza watu maadili mema ya jamii yao. Pia wanajamii waliaswa kutimiza na kufuata taratibu za matambiko ili kuepuka balaa na mikosi.

Imani na dini zilitumia matumizi ya dawa za asili ili kutibu na kukinga magonjwa na maradhi tofauti tofauti katika jamii. Wakunga wa jadi na waganga wa jadi walitoa huduma hii kwa kimila.

Mila na desturi zisizofaa

Mila na desturi zisizofaa bado ni changamoto kwa jamii nyingi za watanzania na waafrika kwa pamoja. Pia ndiyo chanzo kikuu cha unyanyasaji na ukatili katika jamii zetu za kitanzania.

Wanajamii wote kwa pamoja wanatakiwa kukaa na kutafakari au kuangalia mwenendo wa sasa na kufanya maamuzi ya kubadili baadhi ya mila na desturi zisizofaa katika jamii. Aidha panapo stahili mabadiliko yafanyike iwapo kuna tija. Zifuatazo ni baadhi ya mila na desturi zisizofaa za watanzania kabla ya ukoloni hadi sasa.

- Ukeketaji watoto wa kike
- Kuolewa katika umri mdogo
- Ukatili wa kijinsia
- Imani zisizofaa kama vile mauaji ya vikongwe, mauaji ya watu wenye ualbino, ushirikina na kurithi mke au mume

b) Kutathmini madhara ya mila na desturi potofu za mtanzania kabla ya ukoloni

Kabla ya ukoloni, jamii zetu ziliamini sana mawazo pamoja na ushauri wa waganga wa jadi na wazee. Yote haya yalitokana na kuamini katika imani zisizofaa mfano upigaji ramli.

Madhara ya mila na desturi zisizofaa yaliyopatikana wakati huu ni kama vile ukeketaji, mauaji ya vikongwe. Madhara mengine ni kama kutengwa kwa watu wenye ulemavu au uhitaji maalumu na unyanyasaji wa kijinsia kwa watu wenye mahitaji maalumu kama inavyoelezwa hapo juu. Walifichwa pamoja na kutengwa katika jamii mbalimbali za kitanzania zikiamini kuwa kuishi na watu hao ni laana kwa jamii.

Kuna sheria ambazo zinadhibiti na kutoa adhabu dhidi ya uendelezaji wa mila na desturi potofu lakini bado tu mila hizi zinaendelea kuwepo katika baadhi ya jamii za kitanzania. Mfano wa mila potofu ni ukatili wa kingono na ukeketaji. Ukatili wa kijinsia ambapo huweza kuathiri na kuleta matatizo makubwa kiafya na pengine huweza hata kusababisha vifo.

Namna ya kukomesha mila na desturi potofu baada ya ukoloni

Mhimili wa nchi ni utamaduni, nguvu nyingi zilitumika baada ya uhuru kusisitiza kudumisha na kufuata mila na desturi zinazofaa. Mnamo mwaka 1962 serikali yetu iliunda wizara kwa lengo la kusimamia masuala yote yaliyohusu utamaduni nchini.

Wadau mbalimbali, serikali pamoja na mashirika binafsi yanaendelea kuzuia mila na desturi zisizofaa zinazoenda kinyume na haki za binadamu. Ifuatayo ni mikakati na juhudzi zinazotumika kuhakikisha mila na desturi zisizofaa zisiwepo katika jamii.

- Kutoa elimu katika jamii kwa kutumia vyombo vya habari mfano televisheni, redio, machapisho na vipeperushi.
- Kuunda mtandao wa wadau mbalimbali katika jamii kwa lengo la kupinga ukatili wa kijinsia.
- Kufanya maonesho njiani, mikutano na kutoa ufahamu au elimu zaidi kuhusu athari za ukatili na unyanyasaji wa kijinsia. Ili kukomesha mila na desturi zisizofaa ushirikiano kutoka kwa wadau, taasisi na mashirika mbalimbali unahitajika ili kujenga misingi ya maendeleo katika kuimarisha mila na desturi potofu kwenye jamii zetu.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo kwa usahihi

1. Orodhesha mbinu zinazoweza kutumika katika kuendeleza mila na desturi zinazofaa
2. Taja mifano minne ya mila na desturi zisizofaa
3. Orodhesha malengo makuu matatu ya matambiko

2.2 Kuthamini mashujaa wetu

Shujaa ni mtu yoyote ambaye anaweza kukabiliana na matatizo ya jamii yake kwa moyo, nguvu thabiti pamoja na nia. Shujaa ni mtu ye yoyote ambaye anaweza kuwa mwanamke au mwanaume na anaweza kutoka kwenye jamii ye yoyote katika sehemu fulani.

a. Kuchambua athari za harakati walizotumia mashujaa wa Afrika kudai uhuru

Wakoloni walipovamia bara la Afrika mwishoni mwa karne ya 19 hakuna mahali ambapo waafrika waliridhia hali hii. Kila mara walijaribu njia moja au nyingine kurudisha uhuru na haki yao ya kujitawala wenyewe. Mbinu zilizotumika ni mapambano ya silaha ya ana kwa ana,

kuanzisha vyama mbalimbali kwa mfano vyama vya dini, vyama vya masilahi ya wafanyakazi na wakulima, vyama vya siasa na vyama vya ukombozi.

Japokuwa waafrika walishindwa vita hivi mara nyingi hawakukata tamaa. Katika vita kuu ya pili waafrika walipelekwa vitani kupigana. Wakoloni waliwarubuni waafrika kuwa wanapigania usawa na uhuru wa waafrika na haki.

Baada ya vita kuisha waafrika waligundua kuwa walidanganywa, hawakuwa wakipigania haki, usawa na uhuru wa waafrika bali walikuwa wanapigania wazungu. Waafrika walipambana kwa silaha duni walowezi na wakoloni walitumia silaha za moto zenye nguvu.

Kilichowachosha waafrika ni kukandamizwa na wakoloni, walifanyishwa kazi ngumu mfano kupasua miamba, kujenga reli na maboma ya wakoloni kwa ujira mdogo sana.

b) Kuthamini njia zilizotumika kudai uhuru katika makoloni mbalimbali Afrika na athari zake

Mataifa mbalimbali ya Afrika yalidai uhuru yakiwa na maudhui yanayofanana. Waafrika walidai kupata uhuru wa kujitawala kuititia viongozi wao. Lengo ilikuwa ni kuendeleza mifumo yao ya kujitawala. Uzalishaji mali, mila na desturi. Hii hali ilitokana na utawala wa kikoloni ambao ulikuwa na misingi ya ubaguzi na unyonyaji wa nguvu kazi na rasilimali zao ikiwemo ardhi na madini, ubaguzi wa rangi, upendeleo, udini na ukabila ikiwa ndiyo chanzo cha kutofautiana na kuwagawa waafrika.

Katika kudai uhuru harakati mbalimbali zilitumika kutegemea aina ya mtawala au watawala. Kuna njia kuu tatu ambazo zilitumika katika kudai uhuru.

- i. Njia ya majadiliano
- ii. Kudai uhuru kwa mapambano ya vita
- iii. Njia ya mapinduzi

Kudai uhuru kwa njia ya vita

Njia hii ilitumiwa na makoloni ambayo yalikuwa na walowezi wengi wa kizungu. Walowezi hao walimiliki ardhi kubwa yenye rutuba na migodi ya madini. Pia walowezi hao waliwekeza katika viwanda na mashamba makubwa ya mazao na mifugo katika makoloni hayo. Walowezi hao walikuwa na nguvu za uchumi na siasa mfano walowezi katika makoloni ya Algeria, Kenya, Angola, Rhodesia ya kusini (Zimbabwe), Afrika kusini, Msumbiji, Gunnea Bissau na Namibia.

Harakati za kudai uhuru katika makoloni hayo zilisababisha wapiganie uhuru kwa kutumia silaha za kivita za aina mbalimbali.

Hapa waafrika waliomba kuungwa mkono na nchi zisizofungamana na upande wowote. Kwa mfano nchi hizo ni kama vile Cuba na China.

Pia vyama vya siasa vilitoa mafunzo ya kivita kwa vijana ili waweze kupambana na majeshi na kuharibu mali, makazi ya walowezi, miundo mbinu pamoja na vitega uchumi mpaka uhuru ulipo patikana.

Kudai uhuru kwa njia ya mapinduzi

Njia hii ilibidi kutumika pale wakoloni walipokabidhi madaraka kwa vibaraka wao wachache badala ya kuyakabidhi kwa wananchi wenyewe. Lengo lao ilikuwa ni kuhakikisha maslahi yao yanalindwa hata baada ya kutoa uhuru.

Pia wakoloni walitaka mamwinyi waendelee kuwa tabaka tawala la Afrika. Mfano wa nchi ambazo zilipata uhuru kwa njia ya mapinduzi ni Misri na Zanzibar. Mbinu nyingi zilitumika kuhakikisha uhuru unapatikana mbinu hizo ni kutoa mafunzo kwa vikosi maalum vya askari wa kufanya mapinduzi.

Athari za mbinu za kufanya mapinduzi.

Zifuatazo ni athari za mbinu za kupata uhuru kwa kutumia njia ya mapinduzii;

- Nchi zilizopata uhuru kwa kutumia njia ya mapinduzi ziliendelea na mfumo huo huo wa mapinduzi ya kisiasa, kijamii na hata kiuchumi.
- Upotevu wa mali nyingi na vitu vingi huharibika wakati wa mapambano/mapinduzi
- Kung'olewa madarakani kwa vibaraka na walowezi kwa amri ya nguvu.

Kudai uhuru kwa njia ya majadiliano

Makoloni mengi Afrika yalitumia njia hii ya majadiliano kujipatia uhuru. Jamii zilizotoa mashinikizo ya kiuchumi na kisiasa. Njia mbalimbali zilitumika na viongozi wa mapambano ya kudai uhuru ikiwemo kuanzishwa kwa vyama vya siasa vya umma. Kazi ya viongozi wa vyama vya siasa ilikuwa ni kutoa elimu ya uraia, kufanya mikutano ya hadhara na mshikamano na pia magazeti na vijarida mbalimbali vya vyama. Pia wananchi walitumia migomo ya wakulima na wanafanyakazi.

Kwa hiyo uhuru ulipatikana kwa makubaliano kati ya viongozi wa vyama vyaa siasa na wawakilishi kutoka serikali za wakoloni barani ulaya.

Nchi yetu Tanzania kipindi hicho ikiitwa Tanganyika ni mionganini mwa nchi za Afrika zilizopata uhuru kwa njia ya majadiliano mnamo tarehe 9.12.1961 na mwalimu Julius Kambarage Nyerere ndiye alikuwa kiongozi mkuu wa chama cha TANU aliongoza mapambano na majadiliano ya kudai uhuru kutoka kwa wakokoni. Mfano wa nchi zingine ni Malawi, Zambia, Ghana na Uganda.

Picha ya Mwalimu J.K Nyerere siku ya kupata uhuru kwa njia ya majadiliano

Athari za kudai uhuru kwa njia ya majadiliano

Katika mapambano na juhudii mbalimbali za kudai uhuru kwa njia ya majadiliano kulileta athari zifuatazo;

- Kuanzishwa kwa vyama vyingi katika makoloni mfano Tanganyika kipindi hicho iliunda vyama kama vile ANC na TANU, lengo ni kuongoza serikali baada ya ukoloni kuondolewa.
- Kupatikana kwa uhuru bila kumwaga damu
- Viongozi shupavu wa vyama vyaa siasa walinyanyaswa, kutishwa pamoja na kuandamwa au kufungwa jela kabisa.
- Wakoloni walifanya hivyo kwa viongozi wa Afrika maana walikuwa wanafichua mabaya yote ya wakoloni hivyo hivyo na faida za kuwa huru kama mataifa mengine yaliyo huru.
- Wakoloni walikataza watumishi wao kijiungu na chama chochote cha siasa. Waliojiungu na vyama vyaa siasa walifukuzwa kazi. Kwa mfano mwalimu Julius Kambarage Nyerere alijiu zulu

kazi ya ualimu katika shule ya mtakatifu Francis, sasa hivi ni shule ya sekondari ya Pugu na alifanya vile ili kuendelea na mapambano pamoja na harakati za kudai uhuru wa Tanganyika kupitia chama chake cha TANU.

Kudai uhuru kwa kutumia njia ya vita

Kuna baadhi ya nchi za Afrika zilitumia harakati za vita kudai uhuru wake. Hii njia ilitumika hasa katika makoloni ambayo yalikuwa na walowezi wengi. Walowezi wengi walijimilishaa migodi ya madini na ardhi yenye rutuba. Walowezi waliwekeza kwenye viwanda na mashamba makubwa ya mazao ya biashara pamoja na mifugo. Walowezi walikuwa na nguvu za kisiasa pamoja na uchumi.

Wengine kati yao walijipatia uraia wa makoloni hayo na walikuwa hawako tayari kuachia mali walizokuwa wanazimiliki. Mfano katika nchi ya Algeria, Kenya, Namibia, Msumbiji, Afrika kusini, Guinea bissau, Rhodesia ya kusini (Zimbabwe) na Angola. Nchi hizi zililazimika kupigania uhuru kwa kutumia silaha za vita.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo

1. Eleza kwa nini tawala za kikoloni zilianzishwa barani Afrika?
2. Taja sababu za baadhi ya makoloni kupata uhuru kwa njia ya mapinduzi.
3. Eleza maana ya maneno yafuatayo
 - a) Majadiliano
 - b) Uhuru
 - c) Mapinduzi
 - d) Vita

2.3 Kujenga uhusiano mwema kwa maendeleo ya jamii

Maendeleo ni kitendo au hali ya kutoka kwenye hatua duni kuingia kwenye hatua bora. Hivyo basi maendeleo ni vyema kuwepo kwa kuzingatia haki za binadamu, utamaduni pamoja na kulinda umoja wa kitaifa, mila na desturi za Afrika hasa zile zinazofaa. Maendeleo ni vyema kuwa endelevu kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Maendeleo hayo yapo katika makundi mbalimbali kama vile siasa, uchumi, jamii na utamaduni. Maendeleo katika uchumi ni pamoja na kuanzisha viwanda vipyta, kuimarisha miundo mbinu na kupanua nafasi za elimu.

a. Kuchanganua maendeleo ya kiuchumi, kisiasa kiutamaduni na jamii yalitokea Tanzania na athari zake kuanzia mwaka 1961 hadi sasa.

Maendeleo ya kiuchumi, kisiasa, kiutamaduni na kijamii yalitokana na mfumo wa kikoloni. Lakini pia kulingana na changamoto nyingi, Tanzania tumeweza kujipatia maendeleo katika vipindi tofauti tofauti kuanzia 1961mpaka sasa. Maendeleo hayo yamegawanyika katika awamu kuu tatu awamu hizo ni kama vifutavyo;

- Awamu ya mwanzo ni miaka ya 1961 hadi 1966.
- Awamu ya kati ni miaka ya 1967 hadi 1985
- Awamu ya sasa ni miaka ya 1986 hadi sasa hivi.

Harakati za maendeleo katika awamu ya mwanzo 1961

Wakati huu ulikuwa wakati wa mpito wa kuondoa mifumo ya kikoloni baada ya uhuru na kudumisha sera za nchi. Hii ni kwa sababu baada ya uhuru nchi haikuwa na uchumi imara. Yote hii ni kwa sababu mwanzoni hapakuwa na miundo mbinu imara viwanda pamoja na wataalamu wa kutosha kama vile walimu, wahandisi, wachumi, wauguzi, madaktari, wajuzi wa kilimo na mifugo. Watumishi kama hao wangeweza kushiriki na kuiletea nchi maendeleo kutokana na michango yao. Kutokuwa na watu kama hao Tanzania na nchi nyingi za Afrika ziliendelea kuwa tengemezi katika masuala mbalimbali ya kimaendeleo.

Kwa maana hiyo ili kuondoa utegemezi katika nchi, Tanzania walibuni na kuweka mikakati mbalimbali ya kimaendeleo kiuchumi, kisiasa, kijamii na kiutamaduni. Mikakati hiyo ni kama ifuatayo;

i. Maendeleo ya kijamii

Wakati wa ukoloni huduma za jamii yaani afya, elimu, maji, umeme na makazi zilitolewa katika maeneo yaliyokuwa muhimu kwa uzalishaji mali. Maeneo hayo yalikuwa na mashamba

makubwa, migodi na vituo vya jeshi. Kwa wengine huduma hizo zilitolewa kwa matabaka, upendeleo na ubaguzi.

Lakini kuanzia miaka ya 1961 mpaka sasa huduma za jamii ziliweza kuimarishwa na kuanzishwa kwa huduma mbalimbali kama vile kujenga shule na vyuo vikuu, mfano chuo kikuu cha Dar es Salaam ambacho kilianza kama chuo kikuu kishirikishi cha London Oktoba mwaka 1961 pamoja na chuo cha ualimu Chang'ombe kilianzishwa mwaka 1964 ili kuboresha utoaji wa elimu. Pia idadi ya kusajili wanafunzi katika shule za msingi pamoja na sekondari iliongezwa ili kuweza kuunda na kupata wataalamu mbalimbali na kuweza kuleta maendeleo nchini kwetu kwa kutoa elimu ya afya kwa wananchi ili kujilinda na magonjwa mbalimbali. Wakati huu ubaguzi wa rangi katika elimu na huduma zingine kama afya ulikomeshwa kabisa.

ii. Maendeleo ya kiutamaduni

Wakati wa kipindi hiki vitu vingi viliimashwa na serikali pamoja na kusimamiwa katika utamaduni wa mtanzania. Mfano mavazi, burudani, chakula pia katika kukifanya kiswahili kuwa lugha ya taifa la Tanzania lengo ni kuziunganisha jamii zote kwa lugha moja ambayo ni kiswahili.

iii. Maendeleo ya kiuchumi

Baada ya uhuru, nchi nyingi za Afrika zilijaribu kuleta maendeleo kwa kuanzisha viwanda vipyta na kuimarisha miundo mbinu, kupanua nafasi za elimu na huduma za jamii kama hospitali, maji, nishati na uzalishaji mazao ya kilimo na biashara. Mwanzoni mwa kipindi cha miaka ya 1960 utajiri wa Afrika ulikuwa mikononi mwa mabeberu. Kilimo kilichukua asilimia 50 ya pato la mataifa ya Afrika. Asilimia 80 ya wakazi wa Afrika wakiwa wameajiriwa mashambani kwa ajili ya kulima na kilimo hicho hicho kilichangia asilimia 80 ya biashara kwa nchi za kigeni.

Kwa hiyo mashamba makubwa yalimilikiwa na mabepari wa kizungu. Lakini serikali huru mfano Tanzania ilianza kuimarisha uchumi wake kwa kuboresha njia za usafirishaji na mawasiliano mfano njia za reli, barabara na posta. Huduma hizi ziliboresha ili kuimarisha usafirishaji wa mazao, watu na pembejeo. Mwaka 1963 kipande cha reli kilijengwa kutoka stesheni ya Mruanzi–Korogwe hadi makutano ya Ruvu. Reli ilijengwa ili kuunganisha reli ya Tanga na ya kati. Barabara ziliendelea kujengwa katika baadhi ya maeneo ya miji na wilaya ili kuimarisha usafirishaji nchini. Pia masoko ya ndani yalipanuliwa ili kusaidia kufanyika kwa biashara za malighafi na mazao.

iv. Maendeleo ya kisiasa

Kati ya mwaka 1961 na 1966 maendeleo ya kisiasa yalihusu hatua mbalimbali katika kujenga taifa jipya baada ya uhuru. Tanganyika ilipata uhuru wake kutoka kwa utawala wa waingereza tarehe 9 Disemba 1961. Siku hiyo bendera ya waingereza ilishushwa na bendera ya Tanganyika ilipandishwa. Hatua ya awali kabisa baada ya kupata uhuru ilikuwa ya mwalimu Julius Kambarage Nyerere kujiuzulu wadhifa wake kama waziri mkuu wa Tanganyika mwezi januari 1962. Dhumuni likuwa ni kumwezesha mwalimu J.K Nyerere kupata muda wa kujiandaa kama miezi kumi ili kuimarisha chama cha TANU na kuandaa misingi ya kulijenga taifa jipya la Tanganyika.

Hatua ya pili ilikuwa ni kukabidhi madaraka kwa waafrika.

Hatua ya tatu ilikuwa ni uchaguzi mkuu wa rais mwezi novemba 1962, ambapo mwalimu nyerere alichaguliwa kuwa rais wa jamhuri ya Tanganyika kuanzia tarehe 9 Disemba 1962.

Hatua ya nne ilikuwa ni kuanzishwa kwa jeshi la kujenga taifa (JKT) mwaka 1963 na kuundwa kwa jeshi jipya liitwalo (JWTZ) jeshi la wananchi Tanzania ilikuwa mwaka 1964.

Hatua ya tano ilikuwa ni mapinduzi ya Zanzibar tarehe 12 Januari 1964

Hatua ya sita ilikuwa ni muungano wa Tanganyika na Zanzibar.

Hatua ya saba ilikuwa ni kuachana na mfumo wa vyama vingi na kuanzisha mfumo wa chama kimoja cha siasa kati ya mwaka 1964 hadi julai 1965.

Hatua ya mwisho ilikuwa ni kufanya uchaguzi kwa kutumia mfumo wa chama kimoja cha siasa ambapo ndiyo ilikuwa mara ya kwanza mnamo mwaka 1965.

Harakati za maendeleo katika awamu ya kati (1967 – 1985)

Kipindi hiki ndicho kilicholeta mabadiliko makubwa katika nyanja za kiuchumi, kijamii na kisiasa.

i. Maendeleo ya kiuchumi

Kutokana na azimio la Arusha lenye ujamaa na kujitegemea lilitoa mwelekeo wa shughuli za mandeleo katika nyanja za kiuchumi. Serikali iliweka mikakati pamoja na kumiliki njia kuu za kiuchumi kwa niaba ya wakulima na wafanyakazi. Hii yote lengo kuu ni kutokomeza uchumi tegemezi katika nchi huru. Hivyo serikali ilishirikiana na wananchi wake ili kuleta maendeleo, kuboresha mapato ya ndani ili kupunguza utegemezi kutoka nje ya nchi.

Pia serikali iliendelea kuhimiza wafugaji wa kisasa, wakulima kulima kilimo cha mazao ya biashara na mazao ya chakula pia. Hata hivyo serikali iliendelea kuanzisha viwanda mbalimbali

nchini mfano viwanda vya nguo Mwanza (MWATEX), Arusha (KILITEX), Urafiki (Dar es Salaam) na Musoma (Mutex). Kiwanda cha matairi Arusha (General tyre 1971). Viwanda vya vifaa vya ujenzi, kiwanda cha sigara (TCC) na kiwanda cha kuunganisha magari ya scania (TAMCO – Kibaha).

Baada ya kuongezeka kwa uzalishaji mali kulisababisha kuwepo kwa mabenki ya umma na ya mashirika mfano CRDB, benki ya posta (pb)

ii. Maendeleo ya kiutamaduni

Kipindi hicho wananchi waliendelea kudumisha upendo, utamaduni na ustawi wa jamii zao. Lughya yetu ya taifa Kiswahili iliendelea kutumika ili kuunganisha jamii za watanzania.

iii. Maendeleo ya kijamii

Azimio la Arusha mwaka 1967 lilikuwa na lengo la kutaifisha kwa mali na taasisi mbalimbali zikiwemo taasisi za elimu na afya kama vile vyuo, shule na hospitali zilizokuwa zikimilikiwa na mashirika ya dini lengo lilikuwa ni kudumisha mifumo ya elimu na afya katika jamii.

Sera ya elimu kulingana na azimio la Arusha ilikuwa ni kupata elimu ya kujitegemea.

Azimio la Musoma lilitolewa kwa lengo utoaji wa elimu bure na kwa mtoto aliyefikia umri wa kwenda shule alitakiwa aende. Pia serikali ilitoa elimu kwa watu wazima wasiojua kusoma na kuandika, jitihada hizo zilichochea sana katika kukuza uchumi nchini.

iv. Maendeleo ya kisiasa

Katika siasa nchi yetu Tanzania kupitia viongozi wa kipindi hicho waliamua kutumia siasa ya ujamaa na kujitegemea. Siasa ya ujamaa na kujitegemea ilipitishwa katika azimio la Arusha tarehe 5/2/1967.

Dhumuni la azimio hili lilikuwa ni kuhakikisha kuwa njia kuu za uchumi zinamilikiwa na wananchi wote kwa ajili ya maendeleo yote.

Siasa ya ujamaa na kujitegemea ilisimamiwa kwa ufasaha chini ya siasa ya mfumo wa chama kimoja kilichoitwa TANU.

Taifa liliendelea kuwa na ushrikiano, mshikamano na kuwa na amani kupitia mfumo wa chama kimoja cha siasa.

Pia ushrikiano wa kikanda uliimarika sana kutoka katika nchi za Uganda na Kenya (Afrika mashariki). Tanzania kwa kushirikiana na Uganda na Kenya waliunda jumuiya ya Afrika

mashariki. Jumuiya hiyo iliundwa mnamo mwaka 1967 na kuvunjika 1977 kilichosababisha kuvunjika kwa jumuiya hiyo ni Tanzania na Kenya kutoridhika/kutokubaliana na utawala wa kidikteta wa Iddi Amin aliyekuwa rais wa Uganda mwaka 1971 hadi 1979.

Hatua nyingine nzuri ilikuwa ni kuunganisha vyama vya TANU kutoka Tanzania bara na ASP kutoka Zanzibar mwaka 1977 na kuzaliwa chama cha mapinduzi (CCM).

Changamoto za harakati za maendeleo katika awamu ya kati 1967 hadi 1985

Kuna baadhi ya changamoto ambazo Tanzania ilikumbana nazo wakati wa kuleta maendeleo katika kipindi cha mwaka 1967 hadi 1985. Zifuatazo ni changamoto ambazo Tanzania ilikumbana nazo;

- Kupanda kwa bei ya mafuta
- Ukame kati ya mwaka 1974 na mwaka 1975
- Kuvunjika kwa jumuiya ya Afrika mashariki mwaka 1977
- Vita vya Kagera kati ya Tanzania na Uganda mwaka 1978 hadi 1979.

Harakati za maendeleo awamu ya sasa kuanzia mwaka 1986

Dhumuni la nchi yetu Tanzania tangu mwaka 1986 mpaka sasa ni kujikwamua na matatizo yaliyotokea kuanzia miaka 1970 mpaka katikati ya miaka ya 1980.

Maendeleo nchini Tanzania pia ni kufufua uchumi kuleta ustawi wa jamii na kuongeza mapato ndani ya nchi. Harakati hizi lengo ni kuondoa utegemezi wa mapato ya kuendesha nchi kutoka nchi za kigeni.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo

1. Eleza ni kwa namna gani mikakati ya uchumi inaweza kutatua changamoto za maendeleo nchini kwa sasa.
2. Eleza maana ya maneno yafuatayo
 - a) Maendeleo

- b) Siasa
 - c) Demokrasia
3. Taja changamoto za maendeleo ya uchumi zilizokabili maendeleo ya uchumi nchini Tanzania katika kipindi cha mwaka 1967.
4. Toa tofauti kati ya maneno yafutayo
- a) Mikakati na mipango
 - b) Changamoto na mfumo

b) Kufafanua njia za usafirishaji zilizopo sasa kati ya Tanzania na nchi nyingine

Usafirishaji ni kitendo cha kupeleka bidhaa au watu kutoka eneo moja kwenda eneo jingine kwa kutumia kifaa cha usafiri. Usafirishaji huweza kufanyika kwa kutumia njia mbalimbali kama vile anga, maji na nchi kavu. Katika kusafirisha bidhaa au watu katika nchi kavu huwa tunatumia reli na mabomba, barabara na vyombo vingine ambavyo hutumika katika nchi kavu. Kusafirisha kwa njia ya maji vifaa kama vile mitumbwi, mashua, meli, vivuko na boti huhitajika. Kwa njia ya anga hutumia helkopita na ndege.

Usafiri na usafirishaji kwa njia ya nchi kavu

Vyombo kama vile magari ya kubeba abiria, mizigo na wanyama wakiwemo punda na ngamia hutumia barabara, reli pamoja na mabomba ya gesi. Mfano TAZARA ni njia ya mamlaka ya reli kati ya Tanzania na Zambia ambayo husafirisha mizigo na abiria kati ya Tanzania, Zambia na nchi zingine zilizo jirani.

Picha ya usafirishaji kwa njia ya nchi kavu kupitia reli ya TAZARA

Usafirishaji kwa njia ya maji

Shughuli hizi hufanyika katika maziwa, mito mikubwa na bahari Tanzania. Bahari imeziunganisha nchi zote za ukanda wa pwani ya bahari ya Hindi mfano Somalia, Kenya, Msumbiji, visiwa vya Shelisteli, Afrika kusini, mabara ya Ulaya na India.

Kwa upande wa ziwa Victoria limeunganisha nchi tatu ambazo ni Uganda, Kenya na Tanzania. Pia ziwa Tanganyika ni moja kati ya maziwa makubwa Afrika limeunganisha Burundi, Zambia, na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo. Ziwa Nyasa ndiyo ziwa ambalo linaunganisha nchi za Msumbiji, Malawi na Tanzania.

Picha ya usafirishaji kwa njia ya maji

Usafirishaji kwa njia ya anga

Shughuli hii ya usafiri na usafirishaji hufanyika kwa njia ya anga hasa kwa kutumia helkopita na ndege. Hapa nchini kuna baadhi ya viwanja vya ndege mfano kiwanja cha kimataifa cha mwalimu Julius K. Nyerere Dar es Salaam, kiwanja cha ndege cha kimataifa cha Amani Abeid Karume zanzibar. Hata mikoa ya Mbeya, Tabora, Mwanza, Dodoma, Kigoma, Mtwara na Bukoba kuna viwanja vya ndege pia. Kutokana na kuwepo kwa mashirika mbalimbali ya ndege hapa nchini kumesaidia kuunganisha nchi ya Tanzania na nchi zingine duniani, mfano kuna baadhi ya ndege kutoka falme za kiarabu, Amerika, Ulaya, Kenya, Ethiopia, Afrika kusini, Rwanda na Uganda.

Manufaa ya njia za usafirishaji

- Kupata mapato kutokana na kodi zinazolipwa
- Kupata zana mbalimbali za uzalishaji kutoka nchi za nje mfano mashine za mitambo ya kuendeshea viwanda vidogo na vikubwa
- Kuuza bidhaa na mazao nchi za jirani hatimaye kuleta maendeleo katika jamii zetu

Picha ya usafirishaji kwa njia ya anga

Zoezi

1. Ni kwa namna gani njia za usafirishaji zinadumisha uhusiano kati ya nchi ya Tanzania na nchi jirani.
2. Andika kirefu cha TAZARA
3. Nini maana ya neno usafirishaji
4. Taja njia za usafirishaji zilizomo nchini kwetu
5. Taja shughuli tatu za maendeleo zinazoweza kufanyika kwa kutumia njia za usafirishaji zilizo katika sehemu yako.

Kupata huduma ya nukuu/notes zaidi za msingi na sekondari,
wasiliana nasi kwa namba 0765829898

KUTUMIA RAMANI YA ELIMU YA ANGA KATIKA MAISHA YA KILA SIKU

Ramani ni taswira ya nchi au sehemu ya nchi iliyochorwa kwenye karatasi au kipande cha ubao hata ardhini kwa kutumia vipimo.

Katika ramani kuna ufunguo ambao hutafsiri taarifa za ramani pamoja na vipimo vyake. Ramani hutumiwa na watu katika kufanya safari mbalimbali kwa mfano wasafiri baharini, walimu, watafiti, manahodha, marubani, wajenzi pamoja na wasafiri nchi kavu.

3.1 Kutumia ramani katika mazingira

Ramani ni kifaa ambacho hutumiwa na wasafiri katika bahari, nchi kavu na angani. Yafutayo ni matumizi ya ramani;

- Hutumika katika kupima ardhi kwa kuandaa ujenzi wa barabara, njia za reli au nyumba.
- Hutumiwa katika shughuli za kijeshi
- Hutumika kuonyesha mahali vitu vilipo

a. Kutumia latitudo na longitudo kuonesha sehemu mbali mbali katika ramani

Latitudo na longitudo

Latitudo na longitudo ni mistari ambayo hutuwezesha kutumia ramani vizuri. Latitudo na longitudo ni mistari ambayo tunapaswa kuielewa katika matumizi yake na kanuni zake pia. Dunia ni duara tenge iliyogawanywa kwa mistari ya kufikirika ya ulalo inayoitwa latitudo na mistari ya wima iitwayo longitudo.

Kuna mstari mkuu nao huitwa longitudo ya meridiani kuu huigawa dunia katika vipande vikuu viwili vya wima vilivyo sawa vya magharibi na mashariki.

Pia kuna mstari mkuu nao huitwa ikweta, ambao huigawa dunia katika vipande viwili vikuu vya ulalo vilivyo sawa huitwa vizio, vizio hivi ni kizio cha kaskazini na kizio cha kusini. Mistari dunia huwasilishwa katika nyuzi za longitudo na latitudo. Nyuzi hizi huwakilishwa kwa alama yake ya ° mfano 180°.

Latitudo

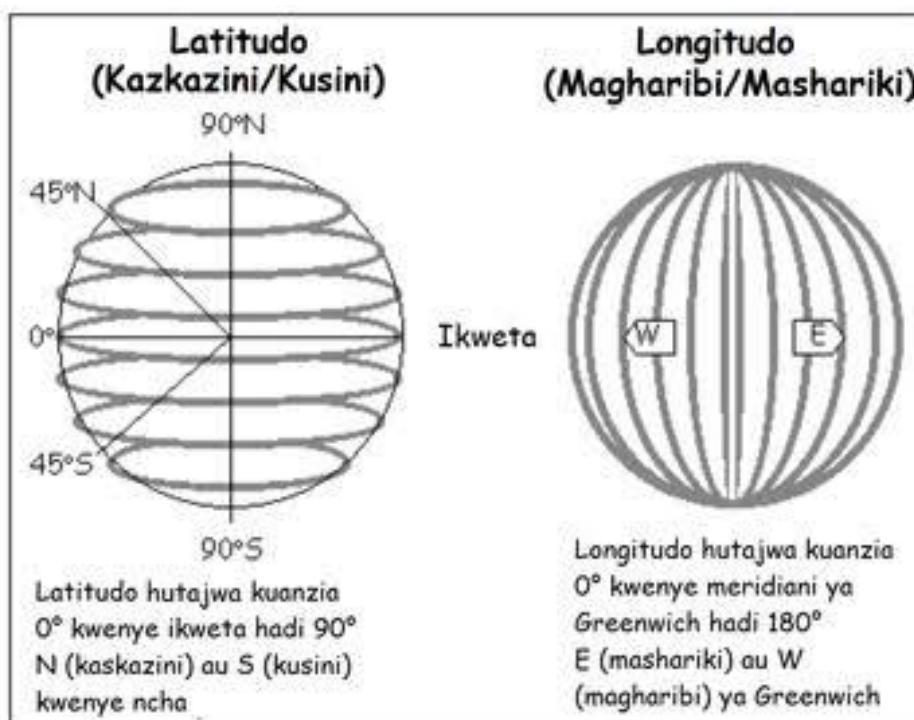
Hihi ni mistari ya kufikirika ya ulalo ambayo huchorwa juu ya uso wa dunia kaskazini na kusini mwa ikweta. Mistari wa ikweta ni mistari wa latitudo ukiwa na nyuzi sifuri (0°). Mistari wa ikweta huigawa dunia katika vizio viwili ambavyo ni kizio cha kaskazini na kizio cha kusini.

Latitudo ni mistari ambayo huchorwa sambamba na ikweta hivyo haiwezi kukutana. Ukiachana na latitudo ya ikweta, pia kuna latitudo zingine ambazo ni tropiki ya kansa yenye nyuzi $23\frac{1}{2}$ kaskazini mwa ikweta, duara la aktiki lenye nyuzi $66\frac{1}{2}$ kaskazini mwa ikweta. Tropiki ya kaprikoni yenye nyuzi $23\frac{1}{2}$ kusini mwa ikweta na duara la antaktiki lenye nyuzi $66\frac{1}{2}$ kusini mwa ikweta.

Longitudo

Longitudo ni mistari ambayo huchorwa kwa kufikirika katika uso wa dunia kutoka ncha ya kaskazini hadi ncha ya kusini. Meridiani kuu au meridiani ya greenwhich ni mistari wa longitudo wenyewe nyuzi sifuri 0° ambao huchorwa katikati ya dunia.

Mistari hiyo ya longitudo huchorwa magharibi na mashariki mwa meridiani kuu ambapo huunganisha maeneo mbalimbali ya dunia. Nyuzi za dunia ni 360° . Longitudo zingine huchorwa kutoka mistari mkuu wa meridiani na huchorwa kila baada ya nyuzi 15° kuelekea mashariki na magharibi mwa longitudo kuu hadi kufikia nyuzi 180° katika pande zote.

Tofauti ya longitudo na latitudo

Latitudo	Longitudo
- Ni mstari wa ulalo ambayo huchorwa sambamba na ikweta hivyo haikutani	Ni mistari ya wima na hukutana katika ncha ya kaskazini na ncha ya kusini
- Huhesabiwa kuanzia nyuzi sifuri 0° mpaka nyuzi (90°) kuelekea kizio cha kusini au kaskazini	Huhesabiwa kuanzia nyuzi sifuri ilipo meridiani kuu hadi 180 kuelekea magharibi/mashariki.
- Hutusaidia kuonesha mgawanyiko wa maneno yenye sifa mbalimbali za tabia nchi	Huonesha tofauti ya muda kati ya sehemu moja ya dunia na sehemu nyingine

Matumizi ya latitudo na longitudo

- Hutumika katika kupima umbali wa maeneo kwenye ramani
- Hutumika kuonesha maeneo katika ramani, latitudo na longitudo huonesha mahali katika uso wa dunia. Kwa mfano nchi yetu Tanzania inapatikana kutoka kwenye latitudo 1° mpaka 12° kusini na longitudo $29^{\circ} 30'$ hadi $40^{\circ} 35'$ mashariki.
- Kuonesha njia za vyombo vya usafiri wa anga pamoja majini mfano nahodha na rubani hutumia latitudo na longitudo kubaini njia fupi za kusafiri.
- Hutumika katika kubaini tabia nchi katika maeneo mbalimbali ya dunia
- Hutumika kukokotoa muda, mahali katika dunia

b. Kukokotoa muda kwa kutumia mistari ya longitudo

Kwa kutumia mistari ya longitudo tunaweza kujua muda wa maeneo tofauti tofauti kwenye dunia. Kwa hiyo ni vyema kufahamu namna au kanuni muhimu za kukokotoa muda wa mahali kwa kutumia longitudo. Na kumbuka kuwa mzunguko mmoja wa dunia katika mhimili wake ni sawa na nyuzi 360 za duara. Dunia hutumia muda wa masaa 24 kumaliza mzunguko mmoja wa dunia katika mhimili wake, ni sawa na nyuzi 360 za duara. Hivyo dunia hutumia muda wa saa moja au dakika 60 kumaliza mzunguko wa 15. Maana yake dunia inapojizungusha katika mhimili wake hutumia dakika 4 kwa kila nyuzi (10) ya longitudo. Kwa hiyo tunaweza kupata kanuni muhimu ya kukokotoa muda wa mahali kama ifuatavyo;

- Iwapo dunia hutumia saa 24 kumaliza mzunguko mmoja wa nyuzi 360° , je itatumia muda gani kuzunguka nyuzi 15?

$$\cancel{360^\circ} = \text{saa 24}$$

$$\cancel{15^\circ} = \text{saa?}$$

Tunaweza kuzidisha kwa njia ya mkasi

$$\begin{array}{r} = 15^\circ \times 24 = \text{saa } 360 \\ \hline 360^\circ \quad \quad \quad 360 \end{array} = \text{saa 1}$$

Kwa hiyo dunia itatumia muda wa saa 1 kuzunguka nyuzi 15.

- Ikiwa dunia hutumia muda wa saa moja kuzunguka nyuzi 15, je? itatumia muda gani kuzunguka nyuzi moja?

$$\cancel{15^\circ} = \text{saa 1}$$

$$\cancel{1^\circ} = \text{saa?}$$

$$\frac{1^\circ \times \text{saa 1}}{15^\circ}$$

Saa moja ni sawa na dakika 60

$$= \text{dakika } \frac{60}{15^\circ}$$

= dakika 4

Kwa hiyo dunia itatumia muda wa dakika 4 kuzunguka nyuzi 1.

Kwa kutumia kanuni hizo muda ambao hutumiwa na dunia kujizungusha kwenye mhimili wake katika longitudo mbalimbali ni kama ifuatayo;

- i.Dakika 4 kuzungusha nyuzi 1° (dakika $4 - 1^\circ$)
- ii.Saa 1 kuzunguka nyuzi nyuzi 15° (saa 1 – 15°)
- iii.Saa 24 kuzunguka nyuzi 360° (saa 24 – 360°)

Kanuni zote hizi hutumika katika kukokotoa muda wa mahali fulani

Mfano ikiwa dunia hutumia saa 1 kuzunguka nyuzi 15° , je itachukua muda gani kuzunguka nyuzi 180° ?

Kanuni;

$$15^{\circ} - \text{saa } 1$$

$$15^{\circ} - \text{saa } 1$$

$$180^{\circ} - \text{saa?}$$

$$\frac{= 180^{\circ} \times \text{saa}}{15^{\circ}}$$

$$= \text{saa } 12$$

Kwa hiyo dunia itatumia muda wa saa 12 kuzunguka nyuzi 180° .

Kutafuta muda kwa kutumia longitudo zilizopo upande mmoja na pande tofauti za meridian kuu.

Unaweza kukokotoa muda wa sehemu mbili zinazopatikana pande mbili tofauti mfano, mashariki na nyingine magharibi mwa meridiani kuu.

Ila cha kuzingatia wakati unatafuta muda wa sehemu mbili zilizoko upande mmoja inakupasa kutafuta tofauti zake kwa kutoa nyuzi hizo mbili.

Hii ni kwa sababu dunia ina mzunguko wa kujizungusha kwenye mhimili wake ambapo kadri unavyoelekea mashariki mwa dunia saa huongezeka na kadri unavyoelekea magharibi mwa dunia saa hupungua.

Kutafuta muda wa longitudo zilizo upande mmoja wa meridian kuu.

Mfano ikiwa ni saa tatu asubuhi katika mji "K" unaopatikana longitudo 30° mashariki.

Je? itakuwa saa ngapi katika mji "M" unaopatikana longitudo 60° mashariki?

Njia;

- Toa longitudo kutoka mji K na longitudo kutoka mji M.

$$60^{\circ} - 30^{\circ} = 30^{\circ}$$

- Tafuta tofauti ya muda wa mji "K" na muda wa mji "M".
- Kwa vile muda wa mji "M" hatujapewa na tofauti ya longitudo kati ya K na M ni 30° , tunatafuta muda huo kwa kutumia kanuni ya mzunguko wa dunia.

$$\begin{array}{ccc} \text{Saa 1} & = & 15^\circ \\ & \times & \\ \text{Saa?} & = & 30^\circ \end{array}$$

$$\begin{array}{c} 30 \times \text{saa 1} \\ \hline 15^\circ \\ = \text{saa 2} \end{array}$$

Tofauti ya muda wa mji K na ule wa mji M ni saa 2. Tafuta muda wa mji "M" kwa kujumlisha tofauti hizo saa

Saa 3 asubuhi $+2 = 5$ asubuhi.

Kwa hiyo muda wa mji "M" unaopatikana longitudo 60 mashariki utakuwa saa 5 asubuhi.

Kutafuta muda wa longitudo zilizopo pande tofauti za meridiani kuu mfano;

Endapo mji "A" ulioko 45° mashariki ni saa 7:00 mchana kokotoa muda wa mji "B" ulioko 15° magharibi.

Njia:

Kukokotoa tofauti kati ya longitudo ya mji A na B.

Kwa hiyo tofauti ya longitudo A na B zinapatikana kwa kujumlisha maana zinapatikana katika sehemu kuu mbili tofauti yaani mashariki na magharibi.

$$45^\circ + 15^\circ = 60^\circ$$

- Kukokotoa tofauti ya muda wa mji A na mji B.

Lakini kwa vile hatujapewa muda wa mji B kwa hiyo tutatumia tofauti ya longitudo kati ya mji A na B kanuni ya mzunguko wa dunia ndiyo itakayotumika.

$$\begin{array}{rcl} \cancel{\text{Saa 1}} & = & 15^0 \\ \cancel{\text{Saa?}} & = & 60^0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{Saa } 1 \times 15^0 \\ \hline \text{Saa?} \times 60^0 \\ \hline 60^0 \\ \hline 15^0 \\ = \text{saa 4} \end{array}$$

- Kokotoa muda wa mji B kwa kuongeza au kupunguza ile tofauti ya muda kati ya mji A na B.
- Ila kwa kuwa mji A upo mashariki na mji B upo magharibi kupata muda katika mji B tunatoa mass 4 kutoka kwenye muda tuliopewa saa 7 mchana.

$$7 - 4 = 3.$$

Kwa hiyo saa 7:00 mchana - Saa 4 = saa 3 asubuhi.

Kutafuta longitudo ya mahali

Pia tunaweza kutafuta longitudo ya mahali iwapo tumepewa muda wa maeneo mawili na longitudo ya eneo mojawapo.

Mfano kukokotoa longitudo ya mji “B” ambao muda wake ni saa 9:00 alasiri ikiwa mji “C” uliopo longitudo 40° mashariki ni saa 7:00 mchana.

Njia:

- Toa muda wa longitudo kati ya mji “b” and mji “c”

$$9:00 - 7:00 = 2:00$$

- Toa tofauti kati ya longitudo

Kutokana na kupata kwa tofauti kati ya muda uliopo mji “B” na mji “C” tunaweza kutafuta longitudo kwa kutumia kanuni ya mzunguko wa dunia.

Saa 1 – dakika 60

Saa 2 – ?

= 120 dakika

1 = 4 dakika

? = 120 dakika

$$= \frac{120 \text{ dakika} \times 1^0}{4 \text{ dakika}}$$

$$= \frac{120}{4}$$

$$= 30^0$$

Kwa kuwa muda wa mji “C” ulioko longitudo 40^0 mashariki upo nyuma ya ule wa mji B hivyo tunajumlisha 30^0 na 40^0 ulizopewa.

$$40^0 + 30^0 = 70^0$$

Hivyo basi longitudo ya mji “B” itakuwa 70^0 mashariki.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo kwa usahihi:

1. Tafuta muda wa mji wa Arusha Tanzania uliopo longitudo 39^0 mashariki ikiwa mji wa Kinshasa – Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo uliopo longitudo 16^0 mashariki, muda wake ni saa 7:00 mchana.
2. Kokotoa longitudo ya mji “A” ambao muda wake ni saa 11:00 jioni ikiwa mji “B” uliopo longitudo 60^0 magharibi ni saa 09:00 mchana.
3. Andika majina ya latitudo zenyenye nyuzi zifuatazo
 - i. $23\frac{1}{2}^0$ kusini
 - ii. 0^0
 - iii. $66\frac{1}{2}^0$ kusini
 - iv. $23\frac{1}{2}^0$ kaskazini

- v. $66\frac{1}{2}$ kaskazini
4. Toa tofauti tatu zilizopo kati ya latitudo na longitudo.
 5. Eleza maana ya maneno yafutayo
 - a. Nyuzi
 - b. Duara
 - c. Mstarihi
 - d. Longitudo
 - e. Ikweta
 - f. Mhimili
 - g. Nukta – kutano
 - h. Ramani

3.2 Kufahamu mfumo wa jua

Jua ni nyota, jua lipo karibu sana na dunia ukilinganisha na nyota zingine.

Mfumo wa jua ni mpangilio wa jua, mwezi pamoja na sayari zingine zinazolizunguka. Pia mfumo wa jua hujumuisha jua, sayari, salalaiti, asteroidi, vimondo, vumbi la angani na mabonge ya barafu.

Kwenye mfumo wa jua, dunia ipo umbali wa takribani kilometra millioni 150 (km 150 000,000) kutoka kwenye jua. Dunia imezungukwa na tabaka la hewa lenye mchanganyiko wa gesi tofauti tofauti tabaka hilo huitwa anga hewa.

Anga hewa

Anga hewa ni mchanganyiko wa gesi tofauti tofauti zinazoizingira dunia. Anga hewa limeundwa na matabaka mbalimbali kama vile anga tropo, angastrato, angameso na angajoto.

Angatropo

Kutoka kwenye uso wa dunia hili ndiyo tabaka la chini la angahewa ambapo kimo chake kinakadiriwa ni kuanzia kilometra 0 hadi 10 kutoka katika uso wa dunia kwenda juu angani.

Katika anga hili shughuli mbalimbali hufanyika zikiwemo shughuli za usafiri wa ndege na pia baadhi ya viumbe hai wanaishi.

Anga strato

Hili tabaka linakadiriwa kuwa na kimo kati ya kilometra 10 hadi 50 kutoka kwenye uso wa dunia kwenda juu ya anga. Anga hili hutumika kwenye usafiri endapo kwenye anga la angatropo kuna hali ya mawingu mazito.

Angameso

Tabaka hili hupatikana juu ya angastrato, tabaka hili linakadiriwa kuwa na kimo kati ya kilometra 50 hadi 85 kutoka katika uso wa dunia kwenda juu angani tabaka hili lina baridi kali.

Anga joto

Hili ni anga ambalo liko juu zaidi hupatikana juu ya mpaka wa meso, kimo chake kinakadiriwa kuwa kati ya kilometra 85 mpaka 1000 kutoka kwenye uso wa dunia kwenda angani. Tabaka hili linajoto kubwa sana linawezafika nyuzi joto za sentigredi 2000.

Tabaka la ozoni

Tabaka la ozoni ni sehemu ya chini ya angastrato inayosharabu mionzi yote mikali ya jua mfano ultraviolet. Ozoni hupatikana katika umbali wa kilometra 20 hadi 30 juu ya uso wa dunia. Ozoni ni tabaka ambalo limeundwa kwa gesi ya ozoni. Tabaka hili lipo kama chujio ambalo huchuja na kuzuia mionzi mikali ya jua kupanya katika uso wa dunia.

Umuhimu wa tabaka la ozoni

Ozoni ni tabaka ambalo hutusaidia kwenye mambo yafuatayo

- Kuzuia kiasi cha joto kinachotakiwa duniani

- Kuthibiti mionzi mikali ya juu

a. Shughuli za binadamu zinazoathiri tabaka la ozoni

Zifuatazo ni shughuli za binadamu zinazoathiri tabaka la ozoni;

- Uzalishaji gesi zinazoharibu ozoni
- Utumiaji wa viua wadudu
- Viyeyushi - hizi ni gesi kama vile kaboni tetrakloraidi ambazo hutumika kama viyeyushi kwa ajili ya matumizi mbalimbali majumbani na viwandani.

Namna ya kudhibiti uharibifu wa tabaka la ozoni

- Kutumia vipulizi visivyotumia visukumizi vya gesi haribifu za tabaka la ozoni.
- Kuhakikisha gesi ya viyoyozi kwenye magari na majokofu haipotei angani.
- Kutumia malighafi mbadala
- Kutengeneza sayansi na teknolojia katika mashine za viwandani zinazotumia gesi haribifu.
- Kutumia majokofu na vipoza hewa ambavyo havitumii gesi haribifu za tabaka la ozoni.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo kwa kujaza nafasi zilizowazi.

1. Miongoni mwa gesi ambazo huharibu tabaka la ozoni ni _____, ___ na _____
2. Mionzi ya juu husababisha madhara makubwa kwa binadamu kama vile ___, ___, _____ na ___ isipochujwa na ozoni.
3. Ndege za kubeba mizigo huruka katika tabaka ngani la angahewa?
4. Eleza maana ya maneno yafuatayo
 - i. Uturi
 - ii. Ulimwengu
 - iii. Anga hewa

iv. Eksirei

v. Sharabu

5.Eleza ni kwa jinsi gani utakavyothibiti uharibifu wa tabaka la ozone katika eneo unaloishi

**Kupata huduma ya nukuu/notes zaidi za msingi na sekondari,
wasiliana nasi kwa namba 0765829898**

KUFUATA KANUNI ZA KIUCHUMI KATIKA SHUGHULI ZA UZALISHAJI MALI

Rasilimali ni mali zote alizonazo mtu, taifa au jamii rasilimali zikiendeshwa vizuri katika taifa huleta maendeleo na kulifanya taifa liwe na mwelekeo mzuri.

4.1 Kutathmini na kulinda rasilimali za nchi

Rasilimali hugawanyika katika makundi makuu mawili ambayo ni;

- Rasilimali za asili
- Rasilimali za kutengenezwa

Rasilimali hizi zisipotunzwa zinaweza kuharibika na hatimaye kuwa na madhara makubwa katika uzalishaji mali, kwa hiyo ni jukumu la kila mtanzania au mwananchi kutunza rasilimali hizo katika sehemu anamoishi.

a. Kutathimini namna idadi ya watu na makazi vinavyoathiri shughuli za uzalishaji mali

Watu nao pia ni rasilimali muhimu kwa ajili ya kulipatia taifa maendeleo. Kuna baadhi ya rasilimali hutegemea rasilimali watu katika utumiaji wake uendeshaji pamoja na utunzaji.

Idadi ya watu

Idadi ya watu ni pamoja na jumla ya watu wanaoishi katika eneo husika kama vile kijiji, kata, wilaya, mkoa au taifa. Idadi hii ni jumla ya marika yote ya watu pia watu hao wanaweza kuwa na imani moja.

Vyanzo vya kupata idadi ya watu

Watu wanaweza kuhesabiwa kuititia vyanzo tofauti tofauti mfano sensa ya watu na makazi, tafiti, usajili wa vizazi na vifo, takwimu za uhamiaji na taarifa za usafiri wa ndani. Zifuatazo ni njia za kupatata idadi ya watu.

Sensa ya watu na makazi

Sensa ni kitendo cha kuhesabu watu wa eneo fulani mfano kijiji, kata, tarafa, wilaya, mkoa au nchi. Ni mpangilio wa kukusanya pamoja na kutangaza takwimu za idadi ya watu wa eneo hilo. Sensa imegawanyika katika sehemu mbili;

- i. Sensa ya kuhesabu watu kulingana na mahali wanapoishi
- ii. Sensa ya kuhesabu watu kulingana na mahali watakapokutwa

Tanzania hufanya mchakato wa kuhesabu watu wake kila baada ya miaka 10. Mara ya mwisho Tanzania kuhesabu wananchi wake ilikuwa mwaka 2012. Kipindi hicho idadi ya watu ilikuwa milioni 45. Ili kupata idadi ya watu kwa usahihi sensa inatakiwa kufanya mambo yafuatayo;

- Mtu ahesiwiwe kokote kule akutwapo na wakala wa sensa
- Dodoso linatakiwa kuwa na maswali yatakayokidhi taarifa muhimu.
- Kutangaza kwa umma kuwa kuna zoezi linaendelea ili kila mtu ahakikishe amehesiwiwa.
- Vifaa vitumike vya kisasa ili kuchakata taarifa vizuri.

Tafiti za watu na makazi

Taarifa za watu na makazi yao zichukuliwe kwa usahihi.

Usajili wa vizazi na vifo

Kusajili idadi ya vizazi na vifo nayo pia ni njia sahihi ya kupata idadi ya watu katika eneo fulani.

Taarifa za uhamiaji

Ofisi za uhamiaji pia hutunza taarifa za watu wanaohama, mfano wale wanao hamia nchi zingine nakuomba uraia wa nchi walizohamia hiki nacho pia ni chanzo kizuri cha kupata idadi ya watu.

Makazi ya watu

Makazi ya watu ni sehemu ambayo watu wanaishi na kufanya shughuli zao. Makazi ya mijini au vijijini yanaweza kuwa na mpangilio au mwonekano tofauti kutoka eneo moja hadi jingine.

Aina ya makazi

Makazi yanaweza gawanyika katika aina kuu mbili ambazo ni;

- Makazi ya mjini
- Makazi ya vijijini

Muundo wa makazi ya watu

Makazi ya watu yanaweza kujengwa kwa miundo mbalimbali kama ifuatavyo;

- Makazi ya mstari

Makazi haya hupatikana pembezoni mwa fukwe za bahari, barabara, reli na mito. Watu huishi maeneo haya kwa kufuata shughuli maalumu kama vile biashara na uvuvi.

- Muundo wa mkusanyiko

Makazi ya aina hii huwa yamekusanyika sehemu moja kwenye huduma muhimu za jamii kama shule, hospitali au soko.

- Muundo wa mtawanyiko

Makazi ya aina hii huonekana pale ambapo nyumba zimejengwa mbalimbali sana. Makazi haya hupatikana hasa vijijini ambako kuna maeneo makubwa ambayo watu hujenga kwa nafasi.

Athari za idadi ya watu na makazi katika shughuli za uzalishaji mali

Kwenye makazi ya watu matatizo kadhaa huweza kujitokeza baadhi ya matatizo hayo ni;

- Uharibifu wa mazingira
- Msongamano wa watu na magari hasa mjini
- Mlipuko wa magonjwa kama vile kipindupindu kutokana na msongamano wa watu au utupwaji wa taka ovyo na ukosefu wa vyoo.
- Kuongezeka kwa uhalifu kama vile ubakaji, wizi, utapeli na ukahaba.
- Kupungua kwa huduma bora za kijamii

- Kuwapo na makazi duni, hasa mjini.
- Ukosefu wa ajira
- Upungufu wa ardhi na chakula

Namna ya kutatua matatizo yanayotokana na makazi

Zifuatazo ni mbinu za kutatua matatizo yanayotokana na makazi;

- Kuanzisha mpango wa makazi mapya
- Kuboresha huduma za jamii vijijini mfano elimu, afya na maji
- Kutoa elimu katika jamii ili ibadilike kitabia na kmtazamo juu ya kuzaliana

b) Kuhusianisha sababu za kijiografia, kiuchumi na kijamii zinazosababisha matawanyiko wa watu

Mtawanyiko wa watu ni picha halisi inayoonyesha namna ya ukaazi katika eneo hilo kutoptana na sababu mbalimbali za kijiografia, kiuchumi, kihistoria, kisiasa na kijamii.

Idadi ya watu wa Afrika mashariki inaongezeka kila mwaka, hata hivyo sehemu kubwa ya nchi za Afrika mashariki ina watu wachache kwa sababu mbalimbali baadhi ya sababu hizo ni;

- Ukame
- Kuwapo kwa mbung'o
- Sababu za kihistoria kama vile maeneo yaliyoathirika na biashara ya utumwa
- Maeneo yaliyotengwa kisheria ambayo watu hawaruhusiwi kuishi mfano mbuga za wanyama, misitu na hifadhi za taifa.

Pia kuna mambo muhimu yanayosababisha kuwepo kwa watu wengi mahali fulani mfano;

- Tabia nchi
- Udongo wenge rutuba
- Upatikanaji wa ajira

- Upatikanaji wa huduma za kijamii kama vile shule, barabara na hospitali

Sababu za mtawanyiko wa watu

Zifuatazo ni sababu mbalimbali zinazosababisha mtawanyiko watu;

- **Sababu za kiuchumi**

Upatikanaji wa ajira katika miji mikubwa, mashamba makubwa, maeneo ya uchimbaji madini na uvuvi.

- **Sababu za kijiografia**

Ardhi yenyeye rutuba, upatikanaji wa mvua za kutosha hali ya hewa tulivu, ukosefu wa magonjwa na wadudu huvutia idadi kubwa ya wakazi.

- **Sababu za kijamii**

Upatikanaji wa huduma za kijamii mfano elimu, maji, matibabu na njia za uchukuzi hufanya eneo kuwa na idadi kubwa ya watu.

- **Sababu za kisiasa**

Matakwa ya kisiasa husababisha watu kuhama kutoka sehemu moja na kwenda sehemu nyingine.

- **Sababu za kihistoria**

Maeneo yaliyoathirika kutokana na vita vya wenyewe kwa wenyewe na mauaji ya kuangamiza husababisha kupungua kwa idadi ya wakazi wa eneo hilo.

c) Kuchambua mambo yanayoathiri idadi ya watu

Mambo yanayoathiri idadi ya watu ni mambo au vitu vinavofanya idadi ya watu kuongezeka au kupungua katika eneo fulani.

Mambo hayo yanayoathiri idadi ya watu ni kama ifuatavyo;

- Idadi ya watoto wanaozaliwa
- Idadi ya vifo
- Uhamiaji

Kuzuia mambo yanayoathiri idadi ya watu

Vitu vinavyoathiri idadi ya watu katika eneo fulani hufanya idadi ya watu kuongezeka au kupungua. Zifuatazo ni njia za kudhibiti idadi ya watu kuongezeka au kupungua.

- Elimu ya afya ya uzazi itolewe katika jamii
- Kuboresha huduma za afya ili kuthibiti vifo
- Kuzuia uhamiaji haramu
- Utoaji wa elimu kwa vijana kuhusu namna ya upatikanaji wa watoto

d) Kubaini madhara ya ongezeko kasi la watu

Ongezeko kasi la watu ni hali ya idadi ya watu kuongezeka kwa kasi. Ongezeko la watu hutokana na watu wa eneo hilo kuzaliana au wahamiaji kuingia kwa wingi sana katika eneo fulani.

Madhara ya ongezeko kasi la watu

Yatuatayo ni madhara ya ongezeko kasi la watu;

- Uharibifu wa mazingira
- Ongezeko la watoto waishio katika mazingira magumu

- Njaa inayotokana na serikali kushindwa kuwahudumia wanajamii kutokana na wingi wao.
- Mlipuko wa magonjwa yanayotokana na uharibifu na uchafuzi wa mazingira
- Kukosekana kwa ajira

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo

1. Eleza madhara matatu yanayoweza kutokea endapo watu watakaongezeka kwa kasi katika eneo fulani
2. Taja sababu kuu mbili zinazowafanya watanzania waongezeke
3. Sensa Tanzania hufanyika kila baada ya miaka _____
4. Andika maana ya maneno yafuatayo;
 - a. Sensa
 - b. Ongezeko la watu

4.2 Kutambua shughuli za uzalishaji mali katika maendeleo ya jamii

Ni kazi ambazo binadamu hufanya ili kujipatia kipato, binadamu anaweza kufanya shughuli za uzalishaji mali mfano kuchimba madini, kulima na kuvua samaki

a. Kuhusianisha shughuli za kiuchumi na faida zake katika nchi za jumuiya ya Afrika mashariki.

Jumuiya ya Afrika mashariki imeundwa na nchi sita mionganii mwa nchi hizo ni Tanzania, Rwanda, Kenya, Uganda, Burundi na Sudani-kusini.

Soma jedwali hili ili kutambua nchi yenyenye eneo kubwa pamoja na idadi ya watu wake

Nchi	Eneo	Makadirio ya idadi ya watu (2019)
1. Tanzania	945090	Mill. 54.2
2. Kenya	582646	Mill. 47.8
3. Uganda	236000	Mill. 39.0
4. Rwanda	26338	Mill. 12.1
5. Burundi	27834	Mill. 11.7
6. Sudani kusini	619745	Mill. 12.3

Ramani ya Afrika Mashariki

Shughuli kuu za kiuchumi katika nchi za jumuiya ya Afrika mashariki

Wananchi wa kila nchi ya jumuiya ya Afrika mashariki hujishughulisha na shughuli mbalimbali za kiuchumi zinazowaingizia kipato. Zifuatazo ni shughuli kuu za kiuchumi katika nchi za jumuiya ya Afrika mashariki.

- Kilimo
- Uchukuzi
- Utalii
- Ufugaji
- Uchimbaji madini
- Viwanda
- Biashara

Shughuli hizi husababisha muingiliano wa watu kutoka nchi za jumuiya ya Afrika mashariki.

Kanda za tabia nchi ya Tanzania na shughuli za kiuchumi

Mgawanyiko wa kanda za tabia nchi ya Tanzania una uhusiano mkubwa pamoja na shughuli zinazofanyika katika sehemu mbalimbali za kanda. Kwa hiyo shughuli za kiuchumi zinazofanywa katika sehemu husika zina uhusiano mzuri na hali ya hewa na tabia nchi inayopatikana mahali hapo. Zifuatazo ni shughuli za kiuchumi zinazofanyika katika kanda mbalimbali za tabia nchi ya Tanzania.

Ukanda wa pwani

Ukanda huu una hali ya hewa yenye jotoridi kubwa na unyenyevu mkubwa, zifuatazo ni shughuli kuu za kiuchumi:

- Kilimo cha mazao mfano mkonge, mihogo, mpunga, karafuu, miwa na nazi
- Shughuli za biashara na uvuvi

Ukanda wa nyanda za juu

Shughuli kuu mbalimbali za kiuchumi hufanyika katika ukanda huu, mfano wa shughuli hizo ni;

- Ufugaji na kilimo cha mazao kama vile kahawa, pamba, mihogo, ulezi, mpunga, maharage, ufuta na mahindi

Ukanda wa kati nyanda za kati

Katika ukanda huu hali ya hewa ni ya ukavu na joto, shughuli kuu za kiuchumi ni kilimo cha mazao kama vile mtama, mihogo, pamba, viazi vitamu, karanga, ufuta, nyonyo, zabibu na mahindi. Mazao yote yanayolimwa katika ukanda huu yanaweza kustahimili ukame. Shughuli kuu nyingine ni ufugaji wa ng'ombe, kondoo, mbuzi pamoja na kuvua samaki kutoka kwenye mabwawa makubwa mfano Mtera.

Ukanda wa ziwa

Ukanda huu huwa na mvua nyingi na watu wake hujishughulisha na shughuli za kiuchumi mfano kilimo cha pamba, miwa, ndizi, mihogo, mahindi na mpunga. Ukanda huu watu hujishughulisha pia na ufugaji wa ng'ombe na uvuvi kutokana na kuwepo kwa ziwa Victoria na ziwa Tanganyika.

Zifuatazo ni baadhi ya shughuli kuu za kiuchumi zifanyikazo katika maeneo mbalimbali ya kanda za tabia nchi ya Tanzania.

i. Kilimo cha kahawa ukanda wa nyanda za juu

Kahawa ni zao ambalo hustawi vizuri katika sehemu zenye miinuko (miilma). Zipo aina mbili za kahawa ambazo hulimwa sana katika nchi yetu ya Tanzania aina hizo ni kahawa za robusta na kahawa za arabika

Arabika ni aina ya kahawa ambayo hulimwa sana mikoa ya Kilimanjaro, Mbeya, Arusha na Ruvuma. Aina ya kahawa hii hustawi vizuri kwenye sehemu zenye udongo wa rutuba na usiotuama maji. Kahawa huhitaji joto la wastani wa 170s au 230s. Pia kahawa huhitaji kivuli cha miti.

Miche ya kahawa huoteshwaa na kutunzwa katika kitalu kabla ya kupandikizwa shambani. Baada ya muda kidogo miche hiyo huachwa ikue na kufikia urefu wa sentimeta 20, baada ya hapo huhamishwa na kupandikizwa shambani. Mashimo yake huwa na upana wa kina cha sentimeta

60, nafasi ya shina moja na shina lingine ni mita mbili na nusu. Miti ya mikahawa ikishapandwa hutoa mazao (buni) baada ya miaka mitatu. Pia inaweza kuzaa kwa muda wa miaka 30, kahawa hulimwa kama zao la biashara matumizi ya kahawa ni kutengeneza vinywaji na vitafunwa. Kahawa hutumika kutengeneza unga maalumu unaotumika kusafisha macho, vyombo vya nyumbani na ngozi.

ii. Kilimo cha pamba ukanda wa ziwa

Ifuatayo ni mikoa ambayo hulima pamba; Geita, Mwanza, Mara, Kigoma, Simiyu na Shinyanga. Pamba hustawi katika maeneo yenyе udongo wa kichanga, tifutifu na mfinyanzi. Pamba huhitaji mvua kubwa wakati wa kupanda na kukua, kipindi cha jua kinahitajika wakati wa kuvuna, mkulima ana shauriwa kuvuna pamba haraka ili isiharibike shambani. Mbegu za pamba husindikwa na kukamuliwa mafuta ambayo hutumika kwa kujipaka, kupikia au kulainisha mashine. Mashudu yanayobaki hutumika kutengeneza chakula cha wanyama mfano nguruwe, ng'ombe mbuzi n.k

iii. Kilimo cha nazi ukanda wa pwani

Nazi husitawi zaidi katika mikoa ya Tanga, Pwani, Dar es salaam, Lindi na Mtwara. Nazi katika maeneo ya Unguja na Pemba hustawi pia. Minazi huhitaji mvua nyingi kiasi cha milimita 1500 hadi 2000 kwa mwaka. Udongo wa kichanga uliochanganyika na mboji hufaa kwa kilimo cha nazi, minazi huoteshwa kwenye kitalu kwa muda wa miezi sita. Baada ya hapo huhamishwa na kupandikizwa kwenye mashimo ya duara yenyе vipenyo na kina cha sentimeta 90. Ni vizuri kuweka mbolea na kuacha mashimo wazi mpaka wakati wa kupandikiza. Nafasi ya shimo hadi shimo ni mita 10 kwa minazi mirefu na mita tatu kwa minazi mifupi. Minazi hutunzwa kwa kupaliliwa na kuzuia isishambuliwe na wadudu, minazi huzaa nazi baada ya miaka mitatu na pia kuendelea kuzaa hadi inapofikia miaka 50. Nazi hutumika kama chakula na kiungo katika mboga na vyakula tofauti tofauti. Minazi hutoa madafu ambayo maji yake ni kinywaji kinachosaidia kusafisha figo na kupunguza uzito.

iv. Kilimo cha mihogo katika ukanda wa ziwa

Mihogo hustawi vizuri sehemu ye yeyote yenyе ardhi yenyе rutuba ikiwa na hali ya hewa ya joto na mvua ya wastani. Ifuatayo ni mikoa ambayo mihogo hustawi vizuri ukanda wa ziwa, Mara, Kigoma, Mwanza na Geita.

Mikoa hii hupatikana katika ukanda wa ziwa ambapo hujumuisha sehemu zote za ziwa Victoria na ziwa Tanganyika. Mihogo huhitaji jotoridi la wastani lisilopungua nyuzi joto za sentigredi 10

na mvua kiasi wakati wa kupanda. Ustawi wa mihogo huhitaji udongo kichanga, mihogo huwapatia wakulima fedha za mahitaji kwa sababu hutumika kama zao la biashara. Majani ya mihogo yenye hutumika kama chakula, mihogo hukaushwa na kutwangwa au kuswaga ili kupata unga wa kupikia chakula mfano ugali, uji, maandazi na chapati. Majani hutumika kama mboga, mihogo pia hutumika kwa kuchemshwa na kula kama vitafunwa na chai miti inayobaki hutumika kama mbegu na kuni. Wakulima hukata vipande vidogo vidogo vya mimea ya mihogo na kuvipandikiza tena ardhini, kisha baadaye huota na kuwa mimea ya mihogo. Mbegu za mihogo zinatakiwa ziachane kwa angalau mita 1 kutoka shina hadi shina na mita 1 kutoka mstari hadi mstari. Muachano husaidia mihogo kustawi vizuri, mihogo pia hutumika kama chanzo cha nishati.

Shughuli za ufugaji ukanda wa kati, nyanda za juu kaskazini na ukanda wa ziwa

Ufugaji ni shughuli kuu za kiuchumi nchini hapa, shughuli ya ufugaji nchini hufanyika sana katika mikoa ya ukanda wa kati, ukanda wa ziwa na ukanda wa nyanda za juu kaskazini. Kwenye kanda hizi ufugaji hufanyika katika mikoa ya Mara, Geita, Mwanza, Shinyanga, Simiyu, Arusha, Tabora, Singida na Tabora

Hali ya uoto wa nyasi asili, uwanda wa mvua ya kiasi imechangia kwa kiasi kikubwa shughuli za ufugaji. Watu walio wengi hujishughulisha sana na ufugaji wa wanyama mfano mbuzi, ng'ombe, kondoo, ndege (kuku, bata, na kanga). Njia kubwa ya ufugaji ambayo wanatumia ni ile ya kuchunga kwa kuipelekea mifugo malishoni asubuhi na kisha kuirudisha zizini jioni.

Makabila ya wafugaji ni wamasai na wabarbaiq kutoka katika mikoa ya Arusha na Manyara. Wasukuma kutoka mikoa ya Geita, Simiyu, Tabora, Shinyanga na Mwanza.

b) Kuchambua shughuli za utalii zilizopo katika nchi za jumuiya ya Afrika mashariki na mchango wake kiuchumi.

Utalii

Utalii ni kitendo cha mtu kwenda kutembea maeneo yenye vivutio mbalimbali kwa lengo la kuburudika au kujifunza, kuna aina mbili za utalii ambazo ni;

- Utalii wa ndani
- Utalii wa nje (wageni) kutoka nje ya nchi

Utalii wa ndani ni kitendo cha watu wa nchi moja kusafiri kwenda maeneo mengine tofauti na maeneo yao kwa lengo la kujifunza, kufanya biashara au kuburudika tu.

Utalii wa nje ni kitendo cha mtu au watu wa nchi moja kusafiri kutoka maeneo yao kwa lengo la kujifunza, kufanya biashara au kuburudika.

Faida za utalii katika nchi za jumuiya ya Afrika mashariki

Zifuatazo ni faida za utalii katika nchi za jumuiya ya Afrika mashariki.

- Kuongezeka kwa pato la taifa
- Kutoa ajira kwa wananchi
- Kupata fedha za kigeni
- Kuimarika kwa shughuli za uchukuzi na mawasiliano
- Kuimarika kwa shughuli za biashara na kuboreshwa kwa miundo mbinu

Shughuli za utalii huchochea maendeleo ya sekta zingine mfano ufugaji na kilimo katika sehemu mbalimbali za jumuiya ya Afrika mashariki.

Hifadhi ya taifa ya Kilimanjaro, moja ya vivutio vya utalii nchini Tanzania

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo

1. Toa faida tatu kwa kila zao lifuatalo
 - i. Karafuu
 - ii. Pamba
 - iii. Mahindi
2. Taja maeneo mawili ambayo watu wanaweza kutembelea nchini tanzania ili kujifunza mambo yafuatayo
 - i. Mwonekano wa sura ya nchi
 - ii. Historia ya kale
 - iii. Wanyama pori
3. Toa maana za maneno yafuatayo
 - i. Ufugaji
 - ii. Uvuvi
 - iii. Biashara

4.3 Kutumia stadi za ujasiriamali katika shughuli za kila siku

Ujasiriamali ni ubunifu unaofanywa na watu katika kuzitambua fursa zilizopo na kuzifanyia kazi kwa kuunda, kutangaza na kufanya biashara ambazo mara nyingi huwa ni biashara ndogondogo ili kujipatia kipato.

a. Kujadili shughuli za ujasiriamali na namna zinavyochangia ukuaji wa uchumi

Katika ujasiriamali shughuli mbalimbali hufanyika mfano ufugaji, kilimo, urembo, ushonaji, usindikaji wa vyakula na biashara. Zifuatazo ni shughuli za ujasiriamali na jinsi zinavyochangia ukuaji wa uchumi.

- Ufugaji; mjasiriamali anaweza kufuga mifugo mbalimbali kama mbuzi, ng'ombe, nyuki, samaki, sungura, kuku na bata. Mjasiriamali huweza kuwa na kipato hatimaye kuwa na maisha mazuri.
- Kilimo; hii ni shughuli ya kiuchumi ambayo inahusisha uzalishaji wa mazao ya chakula mfano mazao ya bustani za mbogamboga.
- Biashara; hii ni shughuli ya kuuza na kununua bidhaa au huduma, biashara inaweza kufanywa na mtu binafsi, kikundi cha watu au kampuni. Mfanya biashara hujizatiti kuuza biashara yake kwa kuboresha huduma.
- Ushonaji, shughuli ya ushonaji huhusika na kuunganisha sehemu za kitambaa au kitambaa na kitu kingine ili kutengeneza mishono mbalimbali kwa kutumia sindano na uzi. Ushonaji husaidia kuuza ubunifu na hatimaye kujipatia kipato.

b. Kuchambua fursa zinazotokana na njia za uchukuzi katika mazingira yetu

Njia za uchukuzi zipo katika makundi makuu matatu.

- i. Njia ya nchi kavu
- ii. Njia ya majini
- iii. Njia ya anga

Uchukuzi ni kitendo cha usafirishaji wa bidhaa au watu kutoka sehemu moja kwenda nyingine.

Uchukuzi wa nchi kavu unahusisha barabara, wanyama, reli na mabomba.

Uchukuzi wa majini unahusisha maziwa, mito mikubwa na bahari. Hii ni njia mojawapo na ni rahisi inayobeba mizigo mikubwa. Vyombo vinavyotumika ni meli, boti, pantoni na mitumbwi.

Uchukuzi wa anga hutumia ndege kusafirisha watu na mizigo, uchukuzi wa anga ni wa haraka. Mizigo na abiria huweza kufika nchi mbalimbali duniani kwa usafiri wa anga. Zifuatazo ni fursa zitokanazo na uchukuzi wa njia ya anga;

- Usafirishaji wa abiria na mizigo
- Biashara na huduma ndogondogo
- Hoteli na migahawa

c. Kuthamini athari zinazoweza kusababishwa na njia zisizo halali katika ujasiriamali

Njia zisizofaa zinazotumiwa na baadhi ya wajasiriamali ili kujipatia faida kubwa. Ujasiriamali ni ubunifu ambao mtu hubuni fursa mbalimbali ili aweze kujipatia kipato lakini ubunifu huo hautakiwi mtu kutumia njia zisizofaa. Zifuatazo ni njia zisizo halali katika ujasiriamali.

- Kuuza bidhaa zilizoisha muda wa matumizi
- Kukwepa kulipa kodi
- Kufanya udanganyifu kwenye vipimio
- Kuuza bidhaa haramu
- Kuuza bidhaa zisizo na ubora
- Kufanya biashara bila kibali

Athari za njia zisizo halali katika ujasiriamali

Kuna athari nyingi za kiuchumi, kijamii na kiafya ambazo hutokana na njia zisizo halali katika ujasiriamali athari hizo ni pamoja na;

- Madhara kwa watumiaji
- Kufungiwa kwa shughuli za mjasiriamali
- Serikali kukosa mapato

Jinsi ya kudhibiti njia zisizo halali katika ujasiriamali

- Kutoa elimu kwa wajasiriamali
- Kutoa elimu kwa jamii
- Kudhibiti utumiaji wa bidhaa zinazotokana na biashara zinazotumia njia zisizo halali
- Kutunga na kutekeleza sheria kali ya kuzuia biashara zisizotumia njia halali.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo kwa usahihi

1. Orodhesha njia nne zisizo halali katika ujasiriamali.
2. Orodhesha makosa manne ya udanganyifu kwenye vipimo yanayoweza kuepukwa na wajasiriamali
3. Nini maana ya biashara inayotumia njia zisizo halali
4. Toa maana za maneno yafuatayo;
 - i. Fursa
 - ii. Kuchotara
 - iii. Ushonaji
5. Taja faida mbili zitokanazo na kilimo
6. Kwa nini uchukuzi hauepukiki katika maisha ya binadamu?
7. Eleza umuhimu wa kuwa na tabia za kijasiriamali

8. Taja fursa tatu za biashara zinazoweza kufanywa zaidi na wajasiriamali wanawake.
9. Orodhesha fursa mbili zilizoko katika maeneo ya pembezoni mwa bahari na maziwa
10. Nini maana ya ujasiriamali?